concretizat în revendicări politice. Această clasă de miji rea şi o profundă reformă a justiţiei, pînă atunci fond tradiţii orale şi pe solidaritatea *genos-u\ui* - deci în *i* clasei conducătoare în scopul de a-i apăra pe cei jude arbitrariu şi de capriciile judecătorului.

Lupta pentru puterea politică şi judecătorească în ca antrenaţi reprezentanţii elitei tradiţionale şi cei ai pături ascensiune, a avut nu numai efecte destabilizatoare, dar sărăcit clasele populare rurale. Acestea au fost, într-a principalele victime ale mutaţiilor economice care, urmar lonizării, concurenţei în domeniul agricol dintre Magnâ şi Pontul Euxin şi generalizării monedei, s-au tradus mulţi dintre ţărani printr-o scădere sensibilă a nivelului printr-o înglodare în datorii din ce în ce mai grea şi ***p*** agravare pentru unii dintre ei - cei care, în sînul unui -' depindeau de un mare proprietar - ai exigenţelor formul acesta (dobînzi exorbitante substituite obişnuitelor ram' în natură pentru seminţe şi utilaje).Va rezulta o generali mizeriei la ţară, însoţită de exproprierea parţială a ţăr (debitorul insolvabil pierzîndu-şi dreptul asupra pămîntul pentru unii membri ai ei, chiar statutul de oameni lib fel, în oraşe, concurenţa mîinii de lucru servile a avut consecinţă agravarea soartei muncitorilor liberi, care s^ zit şomeri.

Această situaţie va provoca în numeroase cetăţi al greceşti grave tulburări sociale. La revendicările claselor care cereau împărţirea pămînturilor şi anularea datoriilor încercau, uneori, să se opună prin forţă puterii, anst răspundea prin represalii de tot felul: execuţii sau pro; Pentru evitarea anarhiei, anumite cetăţi au apelat la arbi pectaţi de toţi şi a căror misiune consta în a redacta co legi. Aceşti „legislatori", apăruţi mai întîi în Grecia (Zaleucos la Locri, Charondas la Catania) au intrat în leg ştim prea puţine lucruri despre ei. Este învederat, totuş' nu s-au mulţumit doar să promulge legi scrise, ci s-au

asigure imuabilitate ulterioară. Ei au limitat competenţa * '^ lorilor *genos-u\ui* transferînd celor ai oraşului puterea de hotărî asupra crimelor de sînge, punînd capăt, astfel, nesfîr- • te lor vendete care tulburau ordinea publică.

Aceste reforme în justiţie, oricît de importante au fost ele, IU fost suficiente, în general, pentru a restabili pacea în cetă- le lumii greceşti, privilegiaţii legîndu-se de avantajele lor, amenii de rînd neavînd altă ieşire decît revolta sau sprijinul -ordat unui şef charismatic, investit cu puteri dictatoriale, stfel, de la mijlocul secolul al VH-lea pînă la sfîrşitul celui e-al Vl-lea, cetăţile greceşti au trăit, în marea lor majoritate, b domnia *tiranilor*. De origine orientală, instituţia s-a dez- oltat mai întîi în Asia Mică. Ea s-a răspîndit în toată lumea eacă, cînd impusă de suverani străini (personal Darius), cînd ăvorizată de pericolul din afară (în Magna Grecia, de exem- lu), dar cel mai adesea adoptată ca soluţie finală pentru a pune apăt sîngeroaselor lupte interne.

Veniţi la putere în urma unei lovituri de stat, tiranii sînt areori oameni din popor. Majoritatea provin din aristocraţie ar, din ambiţie şi din convingere, se prezintă drept campionii auzei dezmoşteniţilor. Se va vedea, de altfel, că acest fenomen e va reproduce de mai multe ori în istoria Europei: la Roma, de xemplu, la sfîrşitul Republicii sau în oraşele din Occident, la firşitul Evului Mediu. Stăpî ni pe pîrghiile de comandă ale etăţii, se folosesc de diverse mijloace pentru a rămîne la pu- re: ocuparea citadelei, recrutarea unei gărzi personale *(dory- hores* sau purtători de lance) care le asigură securitate şi res- ect; eliminarea opozanţilor, distribuirea de bunuri confiscate artizanilor, satisfacţii şi avantaje diverse date membrilor cla- e °r mijlocii sau poporului. Acţiunea lor nu este, totuşi, nicio- ata "revo'uţionară", în sensul că nici nu se pune problema ca, tlrr>pul domniei lor, să se împartă toate pămînturile sau să se • Una discuţie instituţiile cetăţii ori anularea datoriilor. Dar 0r . Se str ăduie să îmbunătăţească cît de cît viaţa oameni- rnar unţi şi să aducă celor din anturajul său satisfacţii de

prestigiu, ducînd o politică externă activă sau înmulţind le ctitorii.

Epoca tiraniei coincide, pentru majoritatea cetăţilor g| ceşti, cu o perioadă de dezvoltare intensă, dublată de o J lizaţie înfloritoare, amîndouă favorizate de pacea interioara de iniţiativele deţinătorilor puterii. Atena cu Pisistrate şi *fiifi* cetatea Samos cu Policrate, fondatorul unei efemere puteri *m* ritime, Corintul cu Cypselos şi fiul său Periandru, Sicyo» Orthagoras, Miletul, Efesul, Agrigentul, Sybarisul şi multe alt cetăţi au beneficiat, astfel, de o stabilizare care a permis dez voltarea artelor şi literelor într-un mediu urban reînnoit *şim* bogăţit. Totuşi, nici o familie de tirani nu a ajuns să se meqB la putere decît cel mult trei generaţii. Supunîndu-se unor ol diţii diverse şi efectuîndu-se după procese variate, dispariţiaH la sfîrşitul secolului al Vl-lea, în Grecia continentală şi insula la mijlocul secolului al V-lea, în Italia şi Sicilia. răspunde une tendinţe generale şi unui fenomen de respingere legat de den dictatorială şi, adesea, sanguinară a instituţiei. Astfel că *M* cuvînt, care servise multă vreme pentru a desemna - în locuB *basileus* - simpla uzurpare a regalităţii, sfîrşeşte prin a se agi acelui despot fără măsură care îşi bate joc de bunul public^

Sparta şi Atena în vremurile arhaice

La sfîrşitul secolului al Vl-lea, multe lucruri s-au schinfl în lumea greacă, tot mai întinsă prin colonizare. CompeteiB statului au crescut pretutindeni în detrimentul puterilor şifl vilegiilor aristocraţiei. Clanul s-a supus cetăţii, dreptul cutuM şi arbitrariul judecătorilor *genos-xAm* în faţa regulilor scrjj puterea marilor proprietari - înaintea influenţei tot mai malj unei clase mijlocii care are conştiinţa dinamismului său, a rfl lui pe care le joacă în apărarea patriei. Cu siguranţă, numerB cetăţi sînt încă guvernate de cei „de viţă aleasă", dar nuraH lor se reduce şi, adesea, nu mai deţin decît excepţiH

polul afacerilor. Acolo unde s-au dezvoltat industria şi merţul, cercul de privilegiaţi s-a lărgit cu posesorii de bunuri bilia- Uneori, reprezentanţii clasei mijlocii au avut acces la drepturile politice. La sfîrşitul secolului al Vl-lea î.e.n., anumite cetăţi au început chiar să experimenteze un model democratic de guvernămînt. Chios, de exemplu, şi-a făurit, pe la 600, o Constituţie care, se pare, inaugurează genul de legi pe care Atena - care n-a fost nici prima care să se angajeze pe acest drum, nici cea mai avansată în această direcţie la momentul respectiv - îl va perfecţiona un secol mai tîrziu în mod strălucit. Epoca arhaică se termină deci lăsînd în urmă o civilizaţie foarte diversificată, Atena şi Sparta marcînd cei doi poli extremi ai unui eşantion cu nuanţe multiple.

Sparta n-a cunoscut regimul tiranilor. Ea s-a născut din unirea mai multor orăşele din Laconia, în sudul Peloponezului, fiind fondată de invadatorii dorieni. In secolul al Vll-lea, spartanii (sau lacedemonienii) au trecut muntele Taiget şi s-au înstăpînit peste Mesenia în urma unor războaie deosebit de sîngeroase. Izolaţi în mijlocul unei populaţii ostile, s-au organizat într-un stat militar, ţinînd populaţia sub arme şi dînd instituţiilor - atribuite unui legislator legendar, Licurg -, un caracter cvasi imuabil. Atunci (la sfîrşitul secolul al Vll-lea şi începutul secolului al Vl-lea) civilizaţia spartană, care, pînă la acea vreme, dăduse produse strălucite, menţinuse legături strînse cu Orientul 5[1] primise numeroşi străini, s-a înţepenit şi s-a transformat intr-o imensă cazarmă, dominată de o oligarhie de soldaţi-cetăţeni, „Egalii".

Constituiţi în cea mai mare parte din descendenţii cuceritorilor dorieni, aceştia din urmă au primit de la stat pămîntorile cele mai roditoare, care au fost confiscate de la învinşi, ^ar P[e] care Egalii să le cultivă ei înşişi. Ei trebuie, de fapt, să-şi consacre tot timpul războiului, iar sclavii lor, hiloţii, sînt cei care au sarcina de a ara pămîntul, de a întreţine casta războirilor şi de a transporta armele acestora în timpul campaniilor "Citare. Statul spartan, care se temea de revolta hiloţilor, a fost

foarte dur în privința lor. Nu dispun de nici un drept și oricînd să fie urmăriți și condamnați la moarte. Mai puțin d vorizați, periecii sînt cei care „locuiesc în jurul" domeni' cetățeanului. Sînt oameni liberi care și-au păstrat pămînturil le cultivă ei înșiși. Pot participa la război alături de Egali,- nu dispun de nici un drept politic.

Scutiți de orice activitate economică, cetățenii pot s' consacre în întregime armelor. Acest lucru le conferă teo dreptul de a poseda bunuri echivalente cu ale altor spartani a participa la guvernarea cetății. în realitate, lucrurile *sm<* totul altele. Existau în Sparta doi regi aleși din tată în fi două familii diferite (a Agizilor și a Eurypontizilor). Ei înconjurați cu onoruri, dar au fost deposedați de cea mai parte a puterilor lor de către aristocrație, aceasta temîndu-s nu aibă loc o alianță între monarhie și cetățenii cei mai oro; care să ducă, la fel ca în orașele unde domnește un tira marginalizarea ei politică.. în ceea ce privește adunarea po rului *(Apelld),* ea trebuie să se mulțumească să aclame hotărî șefilor cetății și să aleagă geronții și magistrații.

Puterea reală aparține deci unei minorități constituită șefii marilor familii, eludarea legilor permițînd unora dint^ să se îmbogățească și să dobîndească domenii tot mai îmf decît lotul *(cleros)* originar. Ei formează consiliul gerori (bătrînilor) sau *gerousia,* cuprinzînd 30 de reprezentanți p 60 de ani, aleși de adunarea poporului. Aceasta din urmă semnează în fiecare an și cinci efori *(ephores),* a căror fur principală este de a-i supraveghea pe regi, pentru a evita derivă tiranică a regimului.

Un asemenea sistem nu putea să supraviețuiască decît Egalii ajungeau să-și mențină efectivele, să inspire o ter continuă față de ceilalți locuitori ai Peloponezului și să o' de la soldații-cetățeni o supunere și un civism excepțio Pentru a realiza acest din urmă obiectiv, spartanii au addj practicile eugeniste și metodele de educare pe care le pti deja califica drept „totalitare". Noii născuți erau supuși

lecții riguroase, doar indivizii bine făcuți avînd dreptul la viată Viitor servitor al cetății, copilul aparținea Spartei și nu **Sfinților** lui. De aceea era sub supravegherea statului de la vîrsta de șapte ani, apoi luat de la părinți la 12 ani pentru o ucenicie de război deosebit de dură. Era supus unui antrenament fizic epuizant. Era hrănit cu puțin ca să fie învățat să subziste prin propriile mijloace. Era învățat să fure, să ucidă, luîndu-i cîteodată pe hiloți drept țintă. Trebuia să suporte fără să crîcnească pedepse fizice și morale. Dedicate a naște copii sănătoși și a fi mame gata de a-și sacrifica fiul pentru gloria ori doar pentru supraviețuirea țării, fetele erau și ele constrînse la o educație foarte dură.

Devenit adult, spartanul trebuia să rămînă pînă la 60 de ani în serviciul cetății. Era obligat să se căsătorească pentru a da copii armatei Spartei, dar nu putea nici să trăiască cu familia sa, nici să se ocupe de pămînt. Chiar și în perioadele de pace trebuia să trăiască în cort cu tovarășii săi, să se antreneze cu ei în exerciții militare, să-și ia mesele (foarte frugale) în compania lor. Nu avea dreptul să părăsească teritoriul cetății.

Timp de două secole, această mobilizare permanentă și totalitară a avut drept efect crearea celei mai bune armate din Grecia, dar prețul plătit a fost imens și „scleroza" la care s-a ajuns a dus cetatea la pieire. De teama revoltelor ori a războaielor civile, opunînd cetățeni și non-cetățeni, bogați și săraci, oligarhi și „Egali", sau partizani ai monarhiilor, favorabili reformelor, și minoritatea conservatoare manipulată de „geronți", cetatea cea mai importantă a Peloponezului a trebuit să-și mențină mereu armata în alertă și să se abțină de la a Participa la expediții prea îndepărtate. Stagnarea economică și sărăcia intelectuală și artistică au constituit contraponderea ^negativă a unei puteri militare care, fondată pe devotamentul Unei categorii sociale înțepenite, nu putea rezista la nesfîrșit efectelor hecatombelor războinice și închiderii în ea însăși. La mijlocul secolului al IV-lea, „Egalii" care trebuiau să asigure

apărarea şi ordinea publică la Sparta, nu mai erau decî ordinul a cîteva sute.

Atena oferă, în secolele al Vll-lea şi al Vl-lea, o evo' cu totul diferită. Formată din unirea mai multor orăşel Atica, populată, în special, cu ionieni, ea n-a cunoscut, ca ta, în epoca arhaică, un antagonism fundamental între o ritate cuceritoare şi o masă de autohtoni supuşi autorităţii milor. Ea a parcurs, în schimb, ciclul instituţional comp cetăţilor greceşti, trecînd de la monarhie la hegemonia tocratică, apoi traversînd o perioadă de transformări şi dej burări, ajungînd pînă la urmă să cunoască şi epoca refo torilor şi a tiraniei.

Ca peste tot, tranformările economice legate de coloni au făcut să prospere o clasă de meşteşugari înstăriţi şi de ne tori care acceptă cu atît mai puţin dominaţia marilor nobi marilor proprietari, - eupatrizii - cu cît aceasta din urmă nu; corespunde unei funcţii de apărare a cetăţii, asigurată de a' cu prioritate de către hopliţii proveniţi din clasa mijlocie, tuşi, aceşti aristocraţi continuă să conducă Atena, fur» oraşului magistraţii săi, cei 9 *arhonţi* şi *Areopag-ul,* consil' cărui membri erau singurii care cunoşteau legile nescrise. î pînd cu jumătatea secolului al Vll-lea, neliniştea noilor str sociale avute şi nemulţumirea micii ţărănimi - sărăcită de pj grîului tot mai mic, îndatorată şi, la urmă, deposedată de păi - devin aşa de apăsătoare, încît se produc tulburări care fl conduce cetatea, pe etape, spre tiranie, apoi spre democraţM

Prima etapă este trecută cu bine în 621, cînd arho: Dracon instituie pentru prima dată legile scrise şi pune c rolului exclusiv al justiţiei familiale exersate de nobili. Ac reformă satisfăcea clasa medie, dar nu remedia problema s lă. Astfel, pentru a se evita războiul civil, eupatrizii şi repr tanţii claselor populare au hotărît să facă apel la arbitraj Solon, un nobil de familie aleasă (descindea, se pare, din mul rege care domnise în Atena), pe care probleme financi obligaseră să practice comerţul maritim şi care se îmbogăţ

în 594. Solon face din datornicii deveniţi sclavi oameni • şi înapoiază foştilor proprietari reduşi la statutul de fer- liber' domeniile care le fuseseră luate. Dările sînt mult mai mien marile proprietăţi, fărîmiţate. Pe de altă parte, Solon se ^râduieşte să stimuleze viaţa economică atenianâ favorizînd S ^orturile de grîu, dezvoltînd culturile de viţă-de-vie şi de măsline, adoptînd o monedă recunoscută ca mijloc de schimb de alte puteri maritime ale lumii mediteraneene.

Pe plan politic şi instituţional, opera lui Solon nu este mai puţin importantă. Atenienii se găsesc împărţiţi după venituri, ceea ce determină şi tipul de arme pe care fiecare trebuie să-l aibă. Doar reprezentanţii primelor două clase pot să devină magistraţi. Ultimul refugiu al eupatrizilor, Areopagul, nu este suprimat, dar Solon îi ia dreptul de a numi noii arhonţi, de atunci traşi la sorţi, în fiecare an, pe o listă stabilită de popor, ca şi cea mai mare parte a puterilor sale judiciare, transmise unui tribunal recrutat din toate clasele de cetăţeni - *Heliaia,* prerogativele politice, ele sînt asumate, de acum înainte, de adunarea poporului, *(Ecclesia)* şi,de asemenea, de un nou consiliu, *Bule,* ai cărui membri, chiar dacă trebuie să dispună de o anumită avere, nu mai sînt recrutaţi exclusiv dintre „cei de viţă aleasă".

Reformele lui Solon nu au pus capăt războaielor civile, în 561, sprijinit de ţărănimea săracă şi de o parte din clasa de mijloc, Pisistrate a pus mîna pe putere ocupînd Atena cu ajutorul unei gărzi din bătăuşi înarmaţi, pusă la dispoziţie de partidul popular, după ce a simulat un atentat contra propriei sale Persoane. De mai multe ori alungat de la putere, el a sfîrşi prin a se impune în 539, pentru un deceniu, ca tiran de necontestat al laşului. Cu el, regimul aristocratic sfîrşeşte prin a se descompune. Domeniile numeroşilor eupatrizi au fost confiscate şi împărţite. Ţăranii beneficiau de împrumuturi în bani cu dobînzi avantajoase, ca şi de crearea judecătorilor itineranţi care par- Curgeau Attica pentru a regla măruntele litigii, altădată tranşate cu mare profit, în favoarea şefilor marilor familii.

Pisistrate favoriza, pe de altă parte, dezvoltarea agriculturii şi a activităţilor industriale şi comerciale, ceea ce a dus la o

puternică creştere a situaţiei materiei Ie a clasei **de mijl**$_{o<}$j practic, - asemenea oricărui boin rep r«=s z entant al tiraniei în tarea unui consens lărgit - o» politi cz^ă externă expansionjJ asigurînd Atenei controlul Salaminei şi al insulei sfinte j^B cît şi prezenţa colonilor săi pe ţărmu r i Oe strîmtorilor eare^B accesul la Pontul Euxin (Marea Neajţg;:ril). în sfîrşit, a întrepri, mari lucrări de înfrumuseţare şi de «_it Uitate publică (templ apeducte etc), care au furnizat atenie=ra ilor multe locuri de că dar şi un prestigiu rar întîlnit Tni l urnea greacă, pres mereu în creştere datorat organizării d t e : -mari sărbători **religia** şi patriotice - Panateneele şi Mari L e Dionisii[23] - cu ocfc cărora aveau loc manifestări literare: ,. care contribuiră curîn latransformarea Atenei în capitala in t el ectuală a Greciei.

Oricît de strălucitoare au fost r e a] i:zările, tirania nu a re2i tat foarte mult după moartea fondat»r-»jl~ui său, survenită în 528 Hippias şi Hipparc, cei doi fii ai \~*a* iL Pisistrate, au avut şf merite, dar vremurile se s c h i m b a s e r ă, tirania fiind atum regresie în toată Grecia. Primul a f o s t ucis în 514, al do alungat de la putere, patru ani mai t î r j s i u, în urma unui co pus la cale de nobilii ostracizaţi şi s u s ţ i n u ţ i de Sparta.

Această reîntoarcere în forţă ;t p artidului aristocraţi fost, totuşi, fără viitor. Ultimii ani a_L d e m n i e i Pisistratizilo pus într-o lumină proastă tirania, dl e r i v ă dictatorială a unui regim care, e drept, a mărit prestigiu l j^i bogăţia Atenei şi cafl îmbunătăţit soarta celor mai -defavo r~**M** z;aţi. Şansa atenieni fost de a găsi în Clistene, uri e u p a t r i d, omul care a şti înţeleagă că cetatea nu va putea r e v e n i la instituţiile trecui şi la privilegiile de castă care nu făc arj altceva decît să **ri** împotriva nobilimii celelalte clase a l e= populaţiei. Grijuliu, inte de toate, cu bunul public- şi cu §r».a-cea în interiorul ce Clistene hotărî să termine opera lui P x s - i s t r a t e şi a reformat care îl precedaseră şi să frînyă d e f î r » i t i v autoritatea soci politică a aristocraţiei. Pentru a c e a s t a., inenţinînd teoretic, su turile tradiţionale ale societăţii *(geno* sr „ -fratria, tribul), el a c: o nouă împărţire a cetăţenilor. L o c u l C o rii Aticii vor fi, pe **vii**

jzaţi >[n] de deme (circumscripţii de bază corespunzînd [re]P[artI] [conl]une")[24], regrupaţi în zece triburi (în loc de patru). [Unel] re era, deci, cunoscut nu numai ca membru al unei familii, toate consecinţele pe care le implica distincţia dintre familii [cU^j$_e$] şj nenobile, dar şi ca locuitor al unui sat ori cartier al Atenei egal din P[unct] de vedere juridic cu ceilalţi cetăţeni.

Aparent anodină, această reformă punea, de fapt, bazele democraţiei ateniene. Crescîndu-şi puterea în dauna celei ce aparţinuse pînă atunci marilor familii, în special prin crearea unei justiţii şi a unei armate, Statul nu va mai voi să se bazeze decît pe cetăţeni şi va ignora grupurile cărora aceştia din urmă sînt liberi să le aparţină, dar care oricum nu mai joacă nici un rol politic. încă nu este democraţie totală, aşa cum va funcţiona ea cincizeci de ani mai tîrziu, căci încă se aleg arhonţi făcînd parte din primele două clase de cetăţeni. Dar puterea de a legifera este în mîna întregului popor, deja stăpîn al Ecclesiei şi căruia îi este recunoscut accesul în *Bule,* Consiliul celor 500, recrutat dintre toţi atenienii, cîte 50 din fiecare trib.

Va trebui timp pentru ca reformele instaurate de Clistene să-şi găsească ecou în afara Aticei şi a altor cîteva cetăţi. înainte de a constitui un model pentru o mare parte a lumii greceşti, instituţiile ateniene apar la sfîrşitul epocii arhaice ca o deviantă, ca un pericol de moarte pentru cetăţile care şi-au păstrat structurile aristocratice. La sfîrşitul secolului al Vl-lea î.e.n., Eubeia Şi Beoţia se alătură Spartei pentru a pune capăt experienţei politice ateniene şi pentru a scăpa de o rivală în plină expansiune. Coaliţia va eşua în faţa vitejiei şi a talentului militar al hopliţilor atenieni şi, în 506, sute de captivi beoţieni şi calcidieni vor fi aduşi, cu picioarele în lanţuri, în capitala Aticii.

Această victorie a cetăţii democratice asupra forţelor coali-[2a]te ale apărătorilor vechiului regim politic şi social marchează [0] cotitură în istoria Greciei. Cincisprezece ani mai tîrziu, înfrîng'nd la Maraton armatele Marelui Rege, Atena se va afirma în Urnea greacă ca o forţă, urmînd să se impună, mai tîrziu, militar intelectual.

• ***Anarhia pe care o cunoaşte Grecia face din ca o pradă » pentru regele Macedoniei, Filip al II-lea, care o cucer£ secolul al IV-lea. Este o regiune în plin declin, pe care o teneşte, în 336, după asasinatul asupra lui Filip, Alexandru. Ea nu este decît o mică parte a Imperiului edifică, între 334 şi 323, de la Dunăre la Indus şi de la Marea în Valea Nilului, după distrugerea Imperiului persan. Din pirea civilizaţiei greceşti cu cea a Orientului, se naşte, după tea lui Alexandru, civilizaţia elenistică al cărei focar se întîl în Asia şi nu în Grecia, aflată sub monarhia macedonio* Antigonizilor.***

Secolele al V-lea şi al IV-lea marchează apogeul civi zaţiei elenice, vîrsta ei „clasică", numită astfel de istorici opoziţie cu cea „arhaică", care a precedat dezvoltarea şi • rirea modelului instituţional şi cultural propus grecilor del na, şi cu perioada numită „elenistică", care începe odati Alexandru şi cuceririle sale şi se termină două secole mai tîn cînd ultimele rămăşiţe europene ale Imperiului său treJj control roman.

Războaiele medice

La sfîrşitul secolului al Vl-lea, lumea greacă şi-a înceta expansiunea colonială şi se găseşte, în multe privinţe, în poziţii de apărare. La vest, cartaginezii şi etruscii ameninţă sudul la-l Hei şi Sicilia. înfrînţi în 540, la Alalia. de flotele acestor don- popoare, foceenii din Marsilia au trebuit să renunţe la între prinderile lor militare în Corsica şi să se replieze pe poziţiile l" continentale. Cincisprezece ani mai tîrziu, oraşul Cumae^H mai veche colonie grecească, a respins cu greu asaltul etrus cilor. La est, situaţia este şi mai gravă. Spre 550, Imperiul ntf a trecut, o dată cu Cyrus, fondatorul dinastiei Ahemenizilor« dominaţia perşilor, care nu au încetat de atunci să se înuH spre est şi sud, pînă la Indus şi Egipt, şi spre vest, impwH autoritatea „Marelui Rege" grecilor din Asia Mică.

• tia persană nu pare a fi fost resimţită, într-o primă Dom a foarte grea de către grecii din Asia Mică. Dar ioada, ca ^ ^ întorsătură sub domnia lui Darius. Acesta lucrurile^ - ^ ^ ^

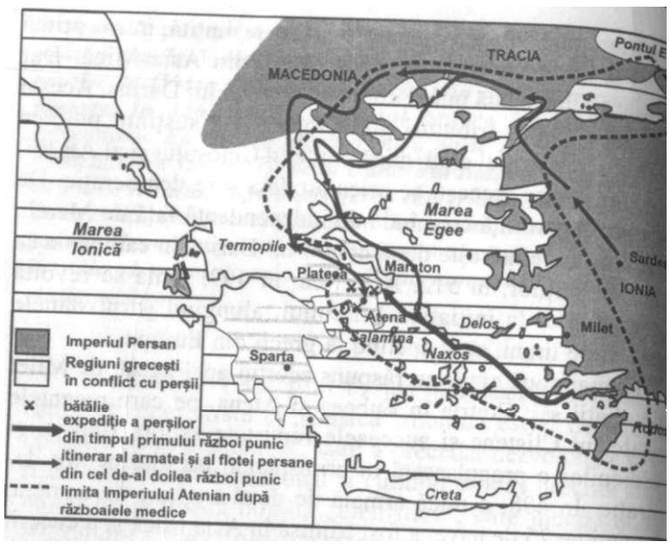

Războaiele medice

„despotismului oriental" - şi cetăţeni - soldaţi ai tinerei deH craţii ateniene. Aceasta se pregătise pentru „eveniment", » prinzînd, la sfatul arhontelui Temistocle, un fiu de metec, cH nit strateg, apoi cetăţean în 490, lucrări speciale în portul Ph"fc La anunţul sosirii perşilor, conducătorii săi făcură apel la spat tani, dar aceştia le răspunseră că aşteaptă luna nouă pentM intervină. După trei zile de ezitări, cei 10.000 de hopliţ^B nieni, întăriţi de un contingent de plateeni, trec la ofensivăiJM îl sfătuise strategul Miltiade, şi zdrobesc armata persană, • lăsă şase mii morţi pe cîmpul de luptă. Apoi, precedaţi ddH moşul alergător care s-a îndreptat spre Atena cu vestea, efl cură cale întoarsă, pentru a-şi apăra capitala, Atena r ă i m » fără soldaţi şi ameninţată de flota şi de cavaleria Marelui ***R9*** O dată bătălia pierdută, persanii au luat drumul Asiei, în tfl ce spartanii, sosiţi după bătălie, trebuiră să se mulţumeasc^B felicite pe învingători. Atena era salvată şi, odată cu ea, cetfl greceşti din peninsulă şi din insule.

ani mai tîrziu, fiul lui Darius, Xerxes, puse la cale să afrontul suportat de perşi concentrînd, la rîndul său, o r ă z t > u n e ^ ^ a t ă j n ^ s j a Mică, pentru a lua apoi cu asalt Grecia. '"^"ceasta dată, el se hotărî să urmeze calea terestră. Plecată De rdes, armata lui Xerxes traversă Hellespontul, apoi merse lungul coastelor Traciei şi pătrunse în Grecia de nord, boţită de o flotă de 300 de nave, care navigau în apropierea ' oastelor şi, pentru a elimina pericolele vreunei furtuni, trebui să şi croiască drum d'e-a lungul muntelui Athos. încă o dată Atena rămînea singură să pregătească înfruntarea, dotîndu-se - tot la presiunea lui Temistocle - cu o flotă de 200 de triere, finanţată datorită descoperirii unor mine de plumb argentifer în Laurion. Celelalte cetăţi n-u ştiură nici să-şi asigure propria lor protecţie, nici să se unească împotriva invaziei perşilor. Este adevărat că aceştia din urmă nu s-au uitat la aur pentru a cumpăra cîteva dintre ele sau pentru a obţine oracole echivoce.

Cînd armata lui Xerxes a pătruns în Tracia, în apropiere de Corint se reuneşte un congres pentru a examina modalităţile unei apărări comune, dar numeroase oraşe nu şi-au trimis delegaţi aici. Se hotărî încredinţarea comandei forţelor greceşti coalizate - mai mult de 75.000 de oameni, din care 35.000 de hopliţi şi 300-400 triere, faţă de 300.000 de oameni cît număra armata Marelui Rege - spartanilor, despre care se ştia că nu le plăcea să se îndepărteze de Peloponez şi care n-au trimis în faţa perşilor decît un mic corp de 300 de războinici, comandat de Leonidas. După tradiţie, acesta a opus o rezistenţă eroică armatelor lui Xerxes, murind pe loc împreună cu oamenii săi, „pentru a asculta de legi", fără să poată să-i împiedice însă pe perşi ^a invadeze Grecia Centrală, să ocupe Atica şi să incendieze capitala.

Atena, ai cărei locuitori se refugiaseră la Salamina, nu-şi §asi salvarea decît în flota sa. Aceasta obţinu aproape un succes la capul Artemision, dar avea în faţă grosul forţelor navale ale 'ui Xerxes. Pentru a le veni de hac, Temistocle aruncă în luptă aerele sale într-o zonă aparent puţin propice luptei pe mare.

Mai rapide şi mai r*.ş:>cDr de nnînuit, navele ateniene şi avură curînd avam~t»J~ui-Il asup>ira celor ale adversarelor lor după ce suferiră gre=l pierderi, trebuiră să se refugieze în leron (septembrie 4JŞ3 "O*)- Amil următor, la Plateea, în B restul armatei pers aaur-e: care rămase în Grecia, sub comant Mardonio, fu învinsă] a rîn<dul său. Puţin după aceea, esi persană din Marea. E^g-ee, a ~ffbst atacată şi complet dist greci la capul Myea l-e=.

Pericolul ahenm.emild era astfel definitiv înlăturat. Maa şi Salamina consacr=ă. .superioritatea soldatului-cetăţean şi mamentului său, ca. ŞsL a. trieri i ateniene, asupra imenselor a ale Marelui Rege. D»ernocratie contra monarhiei „totalitai Occident contra Ozriient? Ac3 esea s-a dorit să se vadă în boaiele medice o Lui p»t£ă_ Intre ./Asia şi Europa pentru dominaţi Mediterana Orienta l-ă. _ Acest punct de vedere este ceT^L excesiv, cu atît cu c=ît ^5 recii ee^rau în multe privinţe fiii spiritul ai Asiei, moştenitoiri i s i imitatorii civilizaţiilor lumii oriental Cetăţile greceşti ciiire a-*_i triuzrafat, Atena în primul rînd. asupe puternicului Imperi CJ -aTnemenrd, provin, e adevărat, din aceea? matrice ca şi acesta c3irr_ urmă_ Totuşi, schimbările care au ifl venit încă din timpur-Lle= homerice marchează un clivaj putfl între aria marilor imperii orientale, pe de o parte, unde con»' doar puterea şi glorda suveranului semizeu, şi pe de altă paA, parte micile unităţi politice ale lumii greceşti, construite, se pai Ire, rx măsura omului şi apărate de cetăţenii ei ca un bun pe ; cart fiecare îl doreşte şi cu -crare se; simte solidar.

înflorirea im|>-^r-i âlisraului atenian

Victorioşi în est as~upra armatelor „regelui regilor", gfl au îndepărtat, în aceflas î timps, pericolele cartaginez şi etm înfrîngînd pe primin la J-imera._, în 450, şi distrugînd flota sdH zilor la Cumae, în <4"7«4-_ La acea dată, Atena a devenit fără * şi poate cea mai putem î că dijntre cetăţile lumii elenice. A

libereze pe grecii din Asia, din nou revoltaţi împo-grij , j Rege, şi să-şi asigure poziţii strategice în nordul jva Mar uceri Sestosul, care, prin ţărmul său nor- ola accesul în Hellespont şi calea invaziilor persane substitui hegemonia sa celei a Spartei - care considera fTnd periculos pentru supravieţuirea ei să-şi ducă ar- tele dincolo de Peloponez - prin organizarea de expediţii îndepărtate.

476, se reuneşte un congres, la Atena cu scopul de a organiza apărarea oraşelor Ioniei şi a insulelor împotriva unei eventuale întoarceri în forţă a perşilor, şi de a păstra, printr-o alianţă militară, libertatea lor recucerită. Sediul acestei confederaţii maritime este fixat iniţial la Delos. Atena trece, în mod firesc, în fruntea *Ligii de la Delos,* al cărei tezaur comun, depus în sanctuarul lui Apollo, era alimentat de tributurile vărsate de cetăţile aliate. De fapt, cea mai mare parte a forţei sale militare şi navale era constituită din atenieni şi pusă deci sub comanda strategilor atenieni. Toţi ceilalţi asociaţi, cu excepţia marilor insule din Egeea - Chios, Samos, Lesbos -, care furnizau un contingent militar de mai mică anvergură, se vedeau scutiţi de a trimite soldaţi şi nave, cu condiţia de a plăti tribut. Tezaurul confederat era administrat de Atena, care dispunea de o voce preponderentă în deliberările consiliului.

Sub comanda lui Cimon, fiul lui Miltiade, strategul care i-a condus pe hopliţi la victoria din cîmpia de la Maraton, trupele şi escadrele confederaţiei repurtează o serie de victorii care consolidează poziţiile grecilor din Ionia şi, desigur, pe cea a Atenei, făcînd ca puterea persană să dea înapoi şi opunîndu-se oricărei secesiuni a cetăţilor aparţinînd ligii (Naxos, în 470, asos în 465). Pentru a evita noi revolte şi pentru a exersa un ntrol sever asupra căilor maritime, Cimon instala pe teritoriul acestor aliaţi recalcitranţi colonii de atenieni, care dispuneau de uri de pământ luate de la autohtoni şi care îşi păstrau toate repturile de cetăţeni atenieni. Aceste *cleruhii* constituiau, în 'aşi timp, pentru Atena, un mijloc de a îndepărta excedentul

populației sale țărănești și instrumentul unui imperialism sfîrșit prin a ridica împotriva ei o parte a orașelor Greci ninsulare.

Atîta timp cît Cimon a dominat politica atenianã și a dus cea mai mare parte a acțiunilor militare împotriva pers] cărora le-a nimicit două escadre la gurile Eurymedi în 468[25] -, alianța între Atena și Sparta a persistat. D; rațiunile întreprinse împotriva cetăților rebele, în sînul L la Delos, și instalarea cleruhiilor pe țărmurile Egeei au geloziile conducătorilor principalei cetăți din Peloponez aliaților ei. După ostracizarea lui Cimon (461) - trimiți exil pentru zece ani a celui care se considera periculos tru cetate - și sosirea la putere a democraților, în frun Ephialtes și curînd, Pericle, imperialismul atenian a căpăi caracter și mai pregnant. Aliații încetează să mai fie cons' Tezaurul ligii este transferat de la Delos la Atena. Intervi în treburile interne ale cetăților se înmulțesc (în Eube Samos). Membrii confederației se văd constrînși să adoptej neda și greutățile de măsură ateniene. în sfîrșit, noi cleru fost instalate în Eubeea, în Asia Mică și în Tracia. Pute: ambițiile Atenei atinseseră atunci un grad atît de mare, gîndea că poate întreprinde o expediție în Egipt, revoltai rîndul ei, împotriva Marelui Rege. în 458, armata sa i-a bă[1] perși la Memphis, dar, în anii următori, necazuri mari au eșecul final al operației: 35.000 de greci, din care 6.0[1] atenieni, și-au găsit moartea în această aventură nefericită!

în acest timp, izbucnise războiul dintre Atena și S aliată cu Egina, Corintul și Teba, neliniștite de creșteri putere a tînărului imperialism atenian, atît din Marea Egee din Grecia continentală, care durează zece ani și pare, p| moment, a da cîștig lacedemonienilor și asociaților lor, și perși. Pentru a evita dezastrul, atenienii l-au rechemdf Cimon, ale cărui ultime victorii asupra perșilor i-au pe: cumnatului său, Callias, să încheie cu aceștia din urmă o onorabilă (449), care stabiliza situație geopolitică în Meditei Orientală și stabilea un adevărat partaj al regiunii. M a r e l e ^

„trolul asupra Ciprului și al Egiptului dar re-

d o m i n a ț i a s a î n E g e e a ș l p e

.iunța Asi[ei] Mici. • coaliției prolacedemomene, războiul se va pre-[3 C] • cauza, de o parte și de alta, grave împ ,[u n g i] încă trei ani și va lovituri de forță antrenînd în pierderi. Acesta este punctat de [nU]meroase cetăți schimbări politice (de exemplu, în Beoția, unde democrațiile au fost peste tot eliminate) și răsturnări de alianțe, urmate de crunte represalii. în sfîrșit, pacea a fost încheiată în 446, punînd capăt acestui prim „război peloponesiac". Sparta recunoștea confederația maritimă sub conducerea rivalei sale, iar Atena renunța la orice ingerință în Peloponez și în Grecia Centrală. Stabilită, în principiu, pe o durată de 30 de ani, ea nu va rezista decît 15, pe parcursul cărora Atena ajunge să se constituie într-un model de civilizație pentru ansamblul Greciei clasice.

Funcționarea democrației ateniene în vremea lui Pericle

Atena nu este întreaga Grecie și ar r fi eronat să aplicăm tuturor cetatea-mamă a demo-care ne-a lăsat-o despre civilizația sa ./abundenirdocumentație. care se referă la crației'. Totuși, însăși ea,[3] stă mărturie a rolului preponderent pe care l-a jucat_ a apogeul istoriei sale. Aceasta coincide cu punerea i n m £ ™ * * ultimelor resorturi ale guvernăm poporului ț ș ^ f e ^ cupatrid de viță, provenit din marea familie a Alcmeonizilor, [2] *"» ' " W ~ V H u , p [n c]Pot al lui Clistene și discipol al filosofului Anaxagoras, care, Prin favoarea atenienilor, a fost timp de 15 ani (din 443 pînă în 429), reales strateg[26], „primul cetățean", după Tucidide fără ca [v f]eodată acest om măsurat, stăpîn pe sine și incoruptibil, să se fi gîndit să abuzeze de popularitate pentru a restabili, în [a v]antajul său, puterea tiranilor.

Jr° errdicle rn.- acl ii ,spus a ~ra h dînd *1* ui Ephisalite.s „ asasii im 462 și_ -=3—<=tt-3, a~p o»i i~n» •esmținra.ai *Wtz* la m (>.i_ia—C^a sat dim——^429». condu«c;ă * orufl «d.e *JTLI^ COTLMZ* unei „ im «c»na-r h.dii re=jr=3»T_iblic prin >vc»tt po»puliar. Sub parcur~s rjltiiwi.a etaijp»ă (3 • « defirLLitd vă a M reorp.:s» gului £ tate) sx c«eliyilo>aise=„ «deser». lor, ffSrsa_ distim-cțiee- «de ajuta erei ren ais eL:sr-«3ci ^ distrih»Tj| de= p~ărrLX :m_tță-ar pentru- „șeiiieri") șdi cu 1 pînă a-t:m_m_ci, ejeercir rea 1 » parte 3 sa. a<lurarea §z» oporu. 1. tribuna 1 u L pojruiar., r~rue nizațLi ~ lai fed se îrr t 3" rnpd reprezz-e;n rtzanCi i clasie: Hor pr» dintre ei — începîncdll cu ță â. uăzii & cle me-rs peru "Czru *SL* acestor- -carganJrsine^ 1ăsîn coreei ai e=zffec~tele= ac *m^-stor i* de inclcj:in nizzaiți ri zd I! rr"kdce <^ mai să ra *mzz* is-S fde j "LL^leeâ. ConsLcle r-^.tă ca. „ie «Tnago tic, crLfcic sa_tă m ai tîa-^^"iu cL< mul comeiț uIni cu stafta K zi a suve=r-.ar~LităCi i por*<^>r-ului i _ strîns sa_l c^ctăți di , avea put

D> nrTLOcraațda aun tică zentativ. Organul «:1 eținăt *{ecclextic^r~*. Poit«ril«= sale _x~at •_j votate de -ea trefcuie: să fi « ~- Dar este dmp'licat-ă în t-o» ^ t ru '«cz)dată de puteri excepționale ""t: idn 46 L, strateg cu intermitente Turra s--a văzut, în această funcție s=sta a fost timp de treizeci d *-$Bz :^m.-~9z* al „partidului" democratic și *:—~m* I^s: ', constant reînnoită și relegit} reducerea sa, democrația atenîil 'uția ei, odată cu marginalizaJ -edus la funcții judiciare (foarte li* rea magistraturilor tuturor cetățe£ e;-, adoptarea de măsuri destinai răi- *Tz* erilă publică pentru săraci și oțiam ji 1 *~cr* dară posibilități, muncă asigurați H: dL *~9z* ~r_itia numită mistoforia. într-addi j___:> trnrilor politice, adică faptul de. de a face parte din consiliu ori : o-țdtă de acordarea nici unei inq exiercitarea magistraturilor. Pd •aire era un dezavantaj, căci d din Atica, care aveau una sau _r_ :m_g;e: în capitală - părăseau SEDII r M—mp liber celor mai bogați. PERL -^_^..a]i tățd , Pericle a stabilit un si *^h&i)* care trebuia să permită _„ jnagistrați, membri în *Bal$* de membrii partidului aristd tom și Aristotel ca deschizîndi *'islofcfria* constituia condiția îl un ei democrații care, în ca de a se exercita în mod direc cunescut, de fapt, sistemul il puterii poporului este adu •nt nelimitate, în sensul că wrforrrie cu legile deja în viț, piobl «mele vitale ale cetății. Sii^c teaza ^*b* - ?. ma ; importanți, fixează magistri"_____m. ^ea operațiunilor militare, judi^ conducătorii operațiilor militare damna 'm'ul (fiecare scrrrnc^ numere persoani ^ciS lu l pe un ciob de vas: în grecește, c 6X1 Toti cetățenii Atenei - aproximați sînt membri de drept ai adunării popor sînt aceia care, reținuți de treburi și trăi nu merg la ședințele *ecclesiei.* Sînt pre persoane pentru hotărîrile importante, sau patru ori pe lună pe colina numită apusul soarelui, cetățenii își petrec ziuj discutînd între ei, votînd prin ridicare gătite de consiliu, în general ținmd co „partid" de care aparțin. Foarte sensibi uneori hotărîri sub impulsul mîniei sau știe să4 trezească în ei vreun demagoj trofal pentru viața cetății, de exemplu c ns să-1 condamne pe Pericle în 430 putere timp de șase luni) sau să trimite Sicilia, în 415; și dacă „neghiobiile" d< numerose, Atena datorează acest lucn *bulenților.*

Sule (sau consiliul) are, într-ade\ Pregătirii travaliului legislativ. Nu se ^esta să conducă tot timpul. Or, conți: cereau ca o adunare permanentă să p cetății în afara sesiunilor *ecclesiei. But* e cetățeni avînd peste 30 de ani pentr Ur', ceea ce făcea ca efectivul său s ^cesta era împărțit în zece secții, de are la rîndul ei, își asuma toate răs Parte H' veghe au Ul n an. Bulenții în exercițiu pri: magistrații și le dădeau direci

de gestionare a fondurilor ptblice), făceau rapoarte şj f concluzii asupra proiectele.de legi. puneau în practi* rîrile adunării poporului. Mii puţin supus pasiunilor şi febrei rftulţimii decît *eccbssia,* mai puţin sensibil l şurile demagogilor, *Bule* a jucat un rol moderator imponj democraţia ateniană.

Punefea în practică a liotărîrilor poporului era co magistraţilor. Trista amintinrjpe care le-o lăsaseră ulti; mii a tiranie îi făcuse pe atenieni să-şi sporească precauţiile nici o magistratură să nu fie în măsură să se sustragă! populare. Sarcinile erau anual - Şi în mod excepţional* Ele erau cal egiale tfse supueau, în majoritate!i cazuri Iii tragerii Ur sorţi. Erau supuse unor controale permane» partea Consiliului şi a cetăţenilor. La fiecare *prytanie,M* zece ori pe an, magistraţii puteau fi invitaţi, la cererea oricj cetăţean, sîî dea seama de gestiunea lor. iar la părăsirea mţ traturii, tret>\iiau să obţină un *quitus*[21] din partea *ecclesiei*

Sarcinile care cereau competenţe aparte erau acordate urma alegerilor şi nu prin tragere la sorţi. Era cazul i traturilor financiare şi, în special, al sarcinilor încredinţai tegilor. La origine, simpli şefi războinici, aceştia din u| număr de z^ce, aleşi anual şi reînnoiţi, au cîştigat rapid diplomatic, militar şi financiar care a făcut din ei principali personaje a-le cetăţii, eclipsîndu-i pe foştii arhonţi ale ci funcţii sînt pe viitor cantonate în domeniul judiciar şJT ministrării cultelor. Tot strategii asigură cetăţii continui* vieţii sale politice şi permanenţa marilor sale opţiuni inter» externe.

Justiţia ateniană se supunea, în general, principiului™ ranităţii populare, cu toate riscurile pe care le putea avea* exercitarea directă a puterii judiciare de către comunitatea cf ţenilor. Platon considera că a fi privat de dreptul de a pafl la judecăţi înseamnă a fi deposedat de însăşi calitatea de<* ţean, iar AriStotel spunea: „A fi stăpîn pe buletinele din *M* înseamnă a fi stăpînul Republicii".

istem judiciar atenian, nu mai există, în seco- Din vechiul s Areopagul 5 al cărui ro l fuse se diminuat de iu. al pnmaltes, şi în atribuţiile căruia nu mai intrau decît ene şi tj™ *lesia* şi *Bule* îşi rezervau pedepsirea dehc- de sîngc. x>u triva securităţii statului iarjudecătorii demelor, creaţi telorimp^ j repede şi pe bani puţini cauzele minore. * i cele mai numeroase erau tranşate de *Heliaia,* tribunalul ular prin excelenţă, din care fiecare cetăţean avînd cel puţin P^de j putea să facă parte. în fiecare an cei nouă arhonţi Leau la sorţi, după listele furnizate de deme, proporţional cu populaţia lor, 6 de numer. 600. Pentru fiecar, f J - Ca 8 l bulentii, heliaştii primeau o indemnizaţie (un obol, la început 3 în 425). Ei trebuia să depună jurămînt de imparţialitate şi de incoruptibilitate. în faţa multiplelor procese, se hotărî divizarea Heliaei în secţiuni de cîte 500 de membri, dar care cele mai multe puteau, pentru cauze grave (sacrilegiu, înaltă trădare) să judece împreună. în timpul audienţei, heliaştii rămîn muţi, ascultîndu-i pe cei ce pledau (care trebuie să se apere singuri, chiar dacă şi-au redactat textul cu ajutorul unui logograf)[28] şi pe „martorii morali", după care îşi dau verdictul irevocabil în urma unui vot secret. «

Justiţia populară a avut, cu siguranţă, defecte, chiar dacă ea „n-a supt finanţele ateniene". Principalele vicii privesc absenţa ministerului public, rolul considerabil jucat, în consecinţă, de delaţiune, inconsistenţa unor legi în materie penală, şi, mai ales, permeabilitatea enormului tribunal popular tranşînd fără pt de apel - la valurile unei elocvente - de care se profita în acelaşi sens ca şi de aceea a demagogilor din *ecclesia.* Judecătorii erau, fără îndoială, prea numeroşi pentru a putea fi co- sensibili la discursurile care, adresîndu-se unui nu m rîndurile căruia erau gură-cască atraşi de *misthos,* cei de i mărunţi, atacîndu-i pe bogaţi şi pe multă i tendinţa heliaştilor de a arăta mai genţă „democraţilor" decît adversarilor lor politici. samblu, se pare că această justiţie a funcţionat mai

degrabă bine decît rău. Ei îi datorăm respectul de pentru prima oară, accentul pe individ, de a fi rUpt daritatea de clan, de a fi abandonat răspunderea colectiyj asemenea, de a se fi angajat pe calea unei laicizări t Aceste trăsături fac ca practicile judiciare ateniene să mJ considerate cele mai avansate din toată Grecia.

în materie de finanţe, democraţia atenian nu a fi rîndul ei, lipsită de tare şi de contradicţii. Cheltuielile ere cereau să se găsească resurse importante; or, cele ale st erau mărunte. Drepturile de vamă, amenzile date de trib veniturile de pe domeniile publice, sumele percepute de l ini *(metoikon)* nu erau suficiente pentru a alimenta visteri trebuia să suporte cheltuieli din ce în ce mai mari, de prinderile externe, de apărarea cetăţii, de giganticele luc înfrumuseţare pe care le întreprinde şi de diversele ajutoai celor nevoiaşi. Pentru a creşte banul public ar fi trebuit recurgă la impozit. Or, cetăţeanul antic nu admitea să **1** unei contribuţii directe şi personale, considerată bună doarpj tru „meteci". Aşa că s-a recurs la taxarea bogaţilor, indu-se sistemul *leiturgilor*[29]. Din 30.000 sau 40.000 de ţeni cît număra Atena, cam 1.200 ce posedau averi cei egale cu 2 sau 3 talanţi, au fost clasaţi ca „liturgis" şi c să îndeplinească un anumit număr de obligaţii financiare- ei trebuia, de exemplu, să contribuie la cheltuielile de ini şi de echipare ale unui cor pentru marile ceremonii ale *(horegia)* sau ale unui grup de alergători, să finanţeze tri unei ambasade sacre, să suporte cheltuielile vreunui organizat de trib sau de deme[30] etc. Cei mai bogaţi pu obligaţi, prin tragere la sorţi, să înarmeze o trieră, să o îni împreună cu echipajul ei, ori să comande personal tret! cheltuieli foarte mari şi foarte viu combătute de reprezei partidului aristocratic, care socoteau sistemul nedrept. Tot' fost păstrat, de oligarhi cînd aceştia au revenit la putertjj îndoială pentru că se armoniza destul de bine cu caraj atenian, evidenţiat prin patriotism, generozitate, dar şi arq

Sub forme diferite, vom întîlni practici asemănă- şi vamta RonlaU din imperiul tîrziu.

ioare in instituţiilor şi practicilor democraţiei ateniene nu na.rIZg înşele în privinţa influenţei şi semnificaţiei acestui trebuie sa ^ |ume a greacă a secolelor al Vl-lea şi al V-lea. regim P° ^ repetăm, pentru că Atena nu este toată Grecia. Cu întm tjcipărea tuturor cetăţenilor la viaţa cetăţii nu Slgura -r'ăîn tzeneral, să cîştige teren în timpul acestei perioade, în< cintă a declinului Spartei, apoi a prăbuşirii sale după înfrângerea de la Leuctra, în 371. Regimurile oligarhice rămîn, totuşi, numeroase şi puternice, în special în Peloponez şi în Grecia continentală. Atena însăşi va cunoaşte, în ultimul deceniu al secolului al V-lea, o întoarcere în forţă a adversarilor democraţiei: guvernarea celor 400, care a făcut să dispară *bule* înlocuit cu o adunare de 400 de notabili aleşi dintr-un corp civic redus la 5.000 de persoane.

Desigur, ceea ce numim „democraţie greacă" apare,de fapt, dacă e s-o comparăm cu noţiunea modernă de democraţie, ca o oligarhie, mai puţin coercitivă decît oligarhiile de drept. Purtătoare, în principiul ei, de universalism, doctrina care o susţine şi care pune libertatea individuală în planul absolutului (atenienii, zice Eschil, „nu sînt nici sclavii, nici supuşii nimănui") a rămas redusă, în aplicarea ei, la ansamblul oamenilor care trăiesc pe acelaşi teritoriu, împart o existenţă de zi cu zi asemănătoare şi împărtăşesc valori şi credinţe identice.

Din cei 400.000 la 420.000 de locuitori care populează Atica în epoca clasică, nu putem, de fapt, număra decît vreo 50.000 de persoane provenind - femei şi copii inclusiv - din corpul de cetăţeni. în 451, deci la apogeul erei democratice, o ge a stabilit că, pe viitor, nu vor fi recunoscuţi ca cetăţeni u aceia care erau născuţi din tată şi mamă atenieni. Exista fdci ovo inţă de închidere, care era consecinţa privilegiilor po- e Şi materiale (mistophoria, asistenţa, proprietatea exclusivă asupra pămîntului etc.) pe care doar cetăţenii le deţineau şi care la Plicată cu rigoare. Căsătorit cu milesiana Aspazia, Pericle

nu datorează conferirea cetăţeniei ateniene celor doi fii decît meritelor şi imensului prestigiu de care se bucura în poporului.

Necetăţenii reprezentau, deci, aproape 2/3 din pop Atenei. *Metecii* erau străini oficial admişi să se fixeze de în Atica. In număr de aproximativ 70.000, aceştia erau o liberi, protejaţi de lege, ca şi cetăţenii, şi aveau aceleaşi gaţii ca şi aceştia din urmă. Ei plăteau impozitul (cu u~ supliment: *metoikon-xxX)* şi erau obligaţi să satisfacă si militar (exclusiv în rîndurile cavaleriei). Dar nu puteau fi prietari de pămînt, nici să se însoare cu o femeie atenianasă aibă o funcţie religioasă, nici, în sfîrşit, să participe la politică a cetăţii. Foarte activi, indispensabili vieţii econo şi prosperităţii oraşului, amestecaţi cu cetăţenii şi ducînd eaşi viaţă ca şi ei, acumulînd cîteodată averi imense (ca n tori ori meşteşugari), nu erau admişi ca cetăţeni decît cu excepţional şi în urma unor servicii aduse cetăţii. Cazuri' naturalizări colective erau rarisime, tendinţa fiind, în secoi, V-lea î.e.n. cea de exclusivism juridic. De unde se poate ' că atenienii tratau această categorie inferioară de rezident* bunăvoinţă mai mare decît o manifestau alte cetăţi din *X* greacă.

Existau, de asemenea, sclavi, care formau jumătaf, populaţie (210.000 sau 220.000 de persoane, către 450) peste tot în lumea greacă, se năştea sclav la Atena orice fiică de sclav, sau devenea sclav ca învins şi captiv (scl de pe urma datoriilor fiind abolit). Anumiţi sclavi erau viciul statului: agenţi de poliţie, muncitori în atelierele p mineri în minele din Laurion etc. Cei mai mulţi apa particularilor care puteau să-i vîndă după poftă, şi trebuiai destul de sărac ca să n-ai nici unul. Sclavul n-avea nici u" şi nu era protejat de nici o lege scrisă. Dar obiceiul reco să nu fie tratat cu brutalitate excesivă, să nu i se impu" tumaţie deosebită, să fie autorizat a-şi schimba stăpînul da'ţ prea nefericit.

Cn excepţia minerilor din Laurion, care trăiau în condiţii •ce şi care au ajuns să se răscoale, sclavii atenieni au groa ut o soartă relativ bună, comparativ cu cea a altor popu- servile din numeroasele cetăţi ale lumii greceşti şi, mai '^s din afara acesteia. Muncind în familie ca servitori, în ateliere ca meşteşugari sau în fermele Aticii, ei duceau o existentă asemănătoare cu cea a oamenilor liberi care îi foloseau, astfel încît unii cenzori de moravuri le atrăgeau sever atenţia concetăţenilor lor că nu mai ştiau să se facă distinşi de sclavii lor. Unii au ajuns în poziţii confortabile, ca secretari ai negustorilor, medici sau slujbaşi mărunţi, dar avansările erau rare. Cert este că, lipsiţi de libertate într-o societate care punea libertatea în centrul sistemului ei de valori, sclavii ne pun nouă, admiratorilor umanismului grec, problema limitelor acestuia. Nimănui nu i-a trecut prin cap, la Atena, nici un moment, să protesteze împotriva unei practici care făcea parte din cotidianul vieţii şi care era comună întregii lumi antice - nici reformatorilor, nici celor mai luminaţi dintre şefii democraţi, nici gînditorilor, nici moraliştilor. Nu Aristotel scria că „dacă suveicile ar ţese singure, dacă arcuşul ar cînta singur la citeră, antreprenorii s-ar lipsi de muncitori şi stăpînii de sclavi"?

Războiul peloponeziac

Conflictul dintre cetăţile Greciei continentale şi insulare care ocupă ultima treime a secolului al V-lea şi care marchează mceputul declinului atenian are drept cauză principală riva- ^atăţile dintre două hegemonii: cea a Atenei, pe mare şi pe 'ora'u l Mării Egee, şi cea a Spartei, în Peloponez şi în Beoţia. n Sparta, puterea crescîndă a confederaţiei maritime domi- n. 3ta ce 4p ce mai mult de rivala sa, constituia deja un pe- Pentru preponderenţa sa în Grecia continentală. Nu pentru era cetăţile făcute vasale de Atena a intrat Sparta în răz- lm P°triva acesteia - lucru afirmat de propaganda

lacedemoniană - ci pentru a-şi ajuta aliaţii din zona j Corintul şi Megara, direct ameninţate de imperialismul **s3i** şi pentru a împiedica dezagregarea ligii peloponesiace

La mijlocul secolului al V-lea. imperialismul dmft pentru Atena o necesitate, motorul unei expansiuni fond controlul căilor maritime şi pe stăpînirea de teritorii cj furnizau materii prime şi debuşeuri, cît şi instrumentul *pA* sale militare şi navale, al strălucirii sale culturale, al păci; ciale care domnea în cetate. Fără resursele confederaţiei tributul din ce în ce mai greu plătit de aliaţi, ea n-ar • finanţa nici marile lucrări care au stimulat activitatea intelectj lă şi artistică, nici echiparea şi întreţinerea armatei şi a fu sale, nici plata din *misthos* făcută bulenţilor, heliaştilor şi gistraţilor. Ea ar fi fost incapabilă să poată suporta cheltuiel de asistenţă de care beneficiau numeroşi locuitori ai Aticii.HI fi avut, odată cu instalarea colonilor atenieni pe teritoriul ai ţilor infideli, această supapă de securitate prin care să facăf suprapopulării satelor, fenomen ce punea altor cetăţi <$| probleme sociale şi politice.

Altfel spus, exista între opţiunea de politică externă! ducătorilor atenieni şi interesele celor mulţi o relaţie cai timpul, devenise din ce în ce mai pregnantă. „A renui Imperiu - îl face să zică Tucidide pe Pericle - nu mai « puterea noastră; este nedrept, poate, să-l dobîndim, tot aşţ nedreaptă este tirania, dar este periculos să renunţăm la ***4,***

Se înţelege că, în aceste condiţii, progresele democrat Atena au mers împreună cu întărirea puterii sale asupra cel de peste mări. Exista aici o altă limită a umanismului său simţită ca o contradicţie de către contemporanii lui F Pentru masa atenienilor, cărora politica de expansiune exploatare imperială le aducea bunăstare şi privilegii di" nu era necinstit ca forţa să triumfe asupra drepl^ui în j relaţiilor interstatale, dacă acesta era preţul de plătit peri înseşi condiţiile jocului democratic să poată fi exerciţi» propria lor cetate. Ceea ce nu voiau să vadă sau ceea ca

-„it prea tîrziu au fost pericolele în faţa cărora ei Spunea în realitate democraţia, urmare a setei de expunea in cuprinsese pe locuitorii Atenei şi pe conducătorii ei, putere j dări rapide şi ireversibile a moralei publice şi pericoiu alimentaseră civismul atenian. Pericolul de a . virti orul urmînd fără discernămînt nişte demagogi care l Cleon ori al lui Alcibiade - îşi fundamentau Caritatea pe proiecte externe aventuriste a căror finanţare fie asigurată de bogaţi şi prin mărirea tributurilor i aliaţi. Pericolul, în consecinţă, de a vedea coa- lizîndu-se împotriva partidului democratic la putere pe duş- manii interiori ai democraţiei, oligarhiile aliate ale Spartei din sînul ligii peloponeziace şi cetăţile aservite din confederaţia de la Delos. Revolta acestora din urmă, cît şi loviturile date de lacedemonieni şi de prietenii lor, au grăbit ştergerea de pe hartă a Imperiului atenian.

Războiul a început printr-o serie de conflicte locale care au opus Atena cetăţilor maritime ale istmului aliate cu Sparta: Corintul, pentru că Atena pusese ochii pe cele două colonii ale sale, Corciră şi Potideea; Megara, pentru că închiderea portului Pireu navelor sale ducea practic la asfixierea ei economică. Trebuind să aleagă între războiul împotriva Atenei şi erodarea poziţiilor sale continentale de către rivala sa, Sparta a ales prima soluţie. Războiul din Peloponez, care avea să se întindă in curînd în toată lumea greacă, a început oficial în 431. Atena stapinea marea. Sparta şi aliaţii ei dispuneau de o incontestabilă supremaţie terestră. între cele două coaliţii, sfîrşitul conflictului era deosebit de nesigur.

Pericle credea într-un război scurt. în faţa asaltului lacede- monienilor, a optat pentru o strategie de apărare, adunîndu-i pe rii Aticii în spatele Zidurilor Lungi care legau capitala Portul Pireu şi abandonînd restul tării armatelor duşmane. în mp, flota ateniană făcea ravagii pe coasta peloponezia- nnd, o epidemie de ciumă se declanşa în tabăra ateniа- gînd mii de locuitori şi de refugiaţi, provocînd o vie

exasperare supraviețuitorilor și, în cele din urmă, moarh Pericle (429). Foștii săi partizani s-au împărțit atunci uă tabere: cea a războiului de apărare, condusă de moi Nicias și care avea sprijinul clasei de mijloc, și cea a răzl ofensiv, al cărui șef, bogatul tăbăcar Cleon, era un im fără nuanțe care, pentru a fi pe plac poporului, înțelege! pună pe cei bogați să plătească cheltuielile de război. Ad din urmă a triumfat, astfel că războiul începe curînd. Fa* avut drept efect pierderea de către Atena a aliaților săi și riția unor revolte (cea din Lesbos, de exemplu, în 428J reprimate cu sălbăticie. Victoriile și înfrîngerile se sucdj ambele tabere, în timp ce războiul se întindea în Grecia sH trională și pe litoralul Asiei Mici. în cele din urmă, nici luție hotărîtoare neputînd interveni, pacea a fost încheia Atena și Sparta în 421, pace cu care nu toți beligeranții de acord. Dictată de oboseala generală, aceasta restabilea *quo-u*\ de dinaintea declanșării războiului, dar nu înlătura zele profunde ale conflictului.

4t„Pacea lui Nicias" (șeful democraților moderați, cai* sese principalul artizan) nu satisfăcea pe cei care. la Ateu cereau continuarea expansiunii în afara peninsulei. Repreze; tantul acestora, Cleon, a fost ucis în asediul de la Amphipol: în 422, cînd deja se afirma un alt om politic, Alcibiade. Al onid prin mama sa, apropiat de aristocrați, prin origine și turi, elocvent, seducător, adulat de tineri care-i admirau ctl hainele luxoase, chefurile sale legendare, și lăudat de care era sensibil la generozitatea sa deosebită, acesta erai cupat, mai ales, de gloria sa. El ia conducerea taberei rialiste, care îl transformă într-un strateg în 420, și, p triumfa asupra rivalului său, Nicias, face să se hotar către adunare catastrofala expediție din Sicilia, din 415

T.

Marea insulă mediteraneană, ale cărei cetăți av majoritate, instituții democratice în a doua jumătate a lui al V-lea, îndura atunci hegemonia Syracuzei. Orașe ca tinioni, Catania, Naxos, Rhegion, Halykiai și Segesta, I

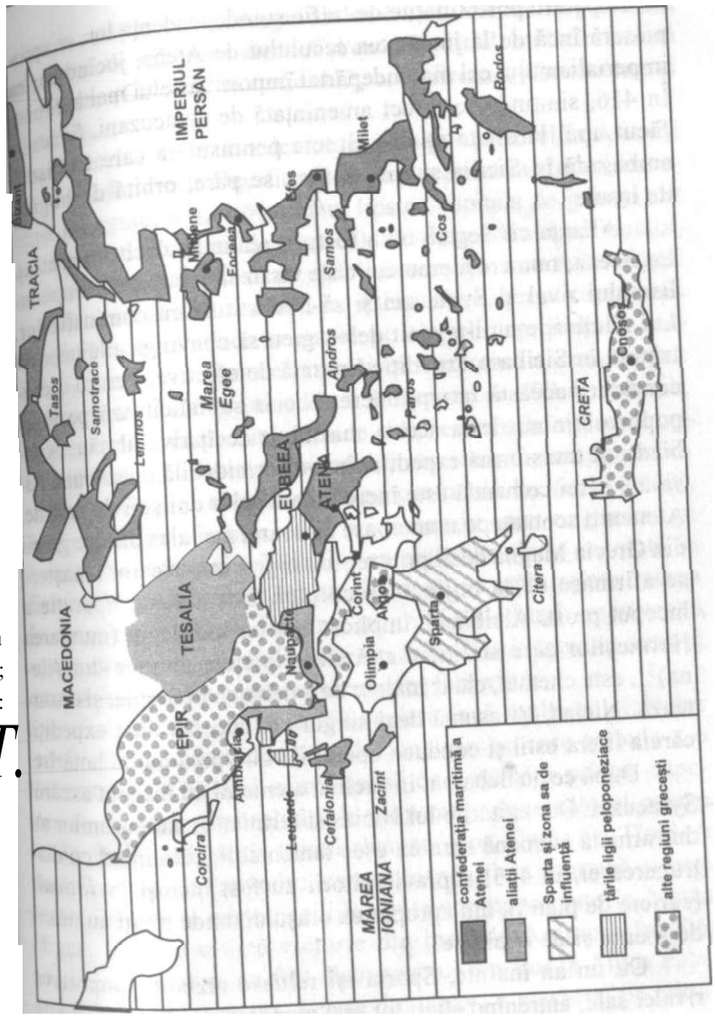

Grecia în ajunul războiului peloponeziac

du-se pentru posibilităţile de trafic şi independenţa lor, piaseră încă de la jumătatea secolului de Atena, jucînd imperialismului cel mai îndepărtat împotriva celui mai ap! în 416, simţindu-se direct ameninţată de syracuzani, Se făcut apel la aliata sa din Grecia peninsulară care tr| ambasadă în Sicilia şi care a fost, se pare, orbită de ile insulei.

Alianţa cu Segeta nu a fost, în realitate, decît un ra La Atena, numeroşi erau cei care visau să pună capăt impţj lismului rival al Syracuzei şi să-l substituie cu dominaţia l Lui Alcibiade nu i-a venit deloc greu să convingă adunaf trimită în Sicilia o expediţie limitată de efective. Pentru a considera această întreprindere, Nicias supralicitează pej popor obţinînd de la acesta mai mult decît rivalul său, biade, şi transformă expediţia într-o formidabilă operaţiun vală a cărei comandă este încredinţată celor doi şefi de pal Atenienii scontau pe numeroase ajutoare, mai ales printre g din Grecia Magna decît printre siculii grecizaţi a căror renij se afirmase de la mijlocul secolului. Dar această operaţiei început prost. Alcibiade, implicat într-un sacrilegiu (mutilatij Hermeşilor care străjuiau străzile şi pieţele publice din Ate- na)[31], este chemat, chiar înainte de a debarca în Sicilia, şi dezei tează. Nicias, îşi asumă deci singur conducerea unei expei căreia îi era ostil şi conduce operaţiile fără prea multă hotănitj

După ce au debarcat în Sicilia, atenienii au început asediu Syracuzei. Dar ezitările lui Nicias şi fermitatea siracuzanilorai, dus armata ateniană spre un eşec lamentabil, culminînd cu dis- trugerea ei, în 413; supravieţuitorii au fost închişi în *latoW* (cariere de piatră), din apropierea oraşului, unde mulţi au muft de foame şi de epuizare.

Cu un an înainte, Sparta îşi reluase războiul împotrivi rivalei sale, antrenînd aliaţi tot mai numeroşi şi obţinînd. gra!" sfaturilor lui Alcibiade şi în schimbul părăsirii cetăţilor Ionie[1] sprijinul financiar al Marelui Rege. Aurul persan îi permijjH pună la punct o puternică flotă de război şi să cumpere prietefl[1] confederaţiei de la Delos, cărora le promitea !: b iugul atenian şi care, de altfel, nu întîrziară să volte (Chiosul, în iunie 412, apoi Eretria, Clazomene şi elaşi timp, lacedemonienii au pus piciorul în Atica şi ocupat fortăreaţa Decelia, de unde puteau lansa atacuri împo- întregului teritoriu atenian, lipsind capitala de grîu şi orz rovocînd părăsirea de către 20.000 de sclavi a Laurionului, cărei exploatare a fost, de altfel, întreruptă. Aceste înfrîngeri dificultăţi avură ca efect, la Atena chiar, provocarea unei revoluţii care va aduce la putere pe oligarhi, sprijiniţi de mo- deraţi, şi care va conduce la abolirea temporară a democraţiei. *Bule* este suprimat şi înlocuit cu o adunare de 400 de notabili. Indemnizaţiile dispar, în afară de cele pentai arhonţi, iar drep- turile politice, rezervate doar acelor atenieni care erau capabili să se echipeze şi să aibă arme pe cheltuiala lor (cea. 5.000). Acest „guvern al celor 400" a început imediat negocieri cu Sparta, dar opoziţia echipajelor ce alcătuiau flota, ancorată la Samos, le determină să eşueze, lucru ce va grăbi reîntoarcerea la democraţie (410). Reintrat în graţii, Alcibiade repurtează cîteva victorii în marea Egee şi deschide flotei ateniene drumul prin strîmtori, dar aceste succese sînt fără viitor.

Cetatea era epuizată. Ea rezistă încă mulţi ani forţelor conjugate ale inamicilor ei, dar coaliţia pe care trebuia s-o înfrunte avea forţă şi marea şansă de a număra printre căpe- teniile ei două personalităţi de prim rang: guvernatorul persan Ioniei şi candidat la tronul ahemenizilor, Cyrus cel Tînăr, şi lacedemonianul Lysandru, care comanda flota spartană şi care devenise stăpîn peste poziţiile strategice importante în Marea Egee. După o ultimă victorie din insulele Arginuse în 406, escadrele ateniene au fost distruse anul următor la Aigos Pata- mos de către Lysandru. Acesta din urmă i-a masacrat pe prizo- !, a început asediul Atenei, părăsită de ultimii ei aliaţi. fometat, oraşul trebui să accepte, în aprilie 404, pacea pe care impuneau învingătorii săi. Sparta făcu dovada unei relative

clemenţe, refuzînd să-i asculte pe tebani şi pe corinthie_n- cereau atît distrugerea completă a Atenei cît şi aservire ' laţiei sale. Ei se mulţumiră, dacă se poate spune aşa, să ce_a la învinşi dizolvarea confederaţiei maritime, abandonare turor posesiunilor exterioare, distrugerea Zidurilor Lun reducerea flotei la 12 nave. Atena trebuia, în afară de aci să adere la liga peloponeziacă, devenind astfel vasala ct rentei sale victorioase. Puterea sa părea definitiv prăbuşii substituindu-se scurta hegemonie a Spartei.

Sparta împotriva Greciei

Triumful spartan a fost de scurtă durată. După victoriaj asupra Atenei, lacedemonienii, care promiseră cetăţilor *â* confederaţia maritimă libertatea, n-au făcut altceva dei înlocuiască dominaţia învinşilor cu a lor. Peste tot şi-au imp garnizoane, au început să perceapă tribut şi au înlocuit demtl craţia cu guvernări oligarhice care, ajunse la putere cu aj lăncilor spartane, nu puteau, într-o primă fază, decît să fie rabile cetăţii peloponesiace. O eră de reacţiune va domni,- asupra unei mari părţi a lumii greceşti. La Atena, ea este cuuwi cută sub nurriele de „guvernarea celor 30", de la numele a 30i| cetăţeni care, în urma întoarcerii exilaţilor sub protecţia! nizoanei spartane de pe Acropole, au fost desemnaţi ! vizuiască legile şi instituţiile. Moderaţii erau reprezent Teramene, care negociase pacea din 404, dar tonul era o aristocraţii extremişti, al căror şef, Critias, fidel pârtia spartanilor, era principalul artizan al schimbării de regim, impulsurile acestuia, cei 30 practică o politică de represiv* de reacţiune fără nuanţe. Ei au executat 1.500 de cetăţi meteci bogaţi, favorabili democraţiei, şi ale căror bunuri fiscate au servit la plata mercenarilor spartani. Au abolit putea aduce aminte de regimul anterior, reducînd corpul la 3.000 de persoane şi dînd Areopagului unele din pre!

Teramene însuşi, refuzînd schimbarea, a fost radiat I,Vele Hsta celor 3.000 şi executat.

^e ^ a dominaţie spartană a suscitat imediat asalturile con- ^ale învinşilor şi ale foştilor aliaţi ai cetăţii lacedemo- j " 8 ^ Aceasta se învrăjbi, pentru o perioadă, cu Marele Rege, menC~\ susţinuse împotriva lui Artaxerxes II, împotriva lui Arto- CaC, trimitînd un corp de mercenari în Asia Mică, a cărui CerXe>ere o va imortaliza atenianul Xenofon în opera sa *Ana- \asis* iar apoi oraşele greceşti de pe coasta egeeană. Rege- le spartan Agesilau duse în regiune un război naval victorios (396-392), dar costisitor pentru finanţele lacedemonienilor, prea modeste, cu tot tributul perceput de la cetăţile „eliberate" de sub tutela ateniană, pentru a rivaliza cu aurul regelui Persiei. Acesta nu s-a dat, într-adevăr, înapoi de a-i susţine, împotriva noii puteri hegemonice, pe adversarii de pînă atunci, în mo- mentul cînd, scuturînd jugul tiraniei, Atena se apropia de Teba şi de Corint.

în capitala Aticii, dictatura celor 30 nu a durat mai mult de cîteva luni. în 403, democraţii refugiaţi în Teba, adunaţi în jurul lui Trasibul, au recîştigat puterea cu asentimentul regelui spar- tan Pausanias şi au reinstaurat democraţia în schimbul promi- siunii unei amnistii generale (mai puţin cei 30 şi anturajul lor direct). După care, Atena a ridicat din nou Zidurile Lungi şi a hotărît să-şi reconstituie armata şi flota.

A urmat un lung şi interminabil război de 10 ani opunînd Sparta perşilor şi unei coaliţii de cetăţi greceşti cuprinzînd Atena, Teba, Corintul şi Argos. Mai întîi victorioşi pe mare, spartanii au fost înfrînţi în bătălia navală de la Cnidos, în 394, Şi nu şi-au găsit salvarea decît printr-o nouă răsturnare de ali- ante, acceptînd să lase pentru totdeauna cetăţile greceşti din Asia Mică Marelui Rege în schimbul sprijinului său diplomatic Ş' financiar. Atena şi aliaţii ei au trebuit, în aceste condiţii, să accepte să semneze în 386, „pacea lui Antalcidas" (de la numele negociatorului spartan), care făcea din suveranul persan arbitrul Urnii greceşti, suzeranul recunoscut al Asiei Mici elenice, şi

apogeul la sfîrşitul secolului al VI-lea .şi începutul * V-lea. în Atena lui Pericle. unde, sub îndrumarea l„; p!*^, echipă de arhitecţi şi de sculptori edifică admirabilul "i monumental de pe Acropole, splendoare a unei arte cn/ M împlini în toată Grecia. în perioada elenistică, urbanist ' * noaste vîrsta sa de aur, în timp ce, alături de imitaţia 1 clasice, se dezvoltă în sculptură şi în pictură o artă v;„i"» pătimaşa.

Civilizaţia „greacă" propriu-zisă şi transformările pe le suferă în perioada „elenistică" ocupă o perioadă de aprJ 1000 de ani. Ce iluzoriu ar ti sa o consideram ca un dat imn* şi omogen! Imensa moştenire culturală pe care **Romani** mit-o, asimilat-o, îmbogăţit-o şi apoi a transmis-o popoanj din Imperiu, şi care formează una din primele matrici alej turii şi identităţii noastre europene, s-a constituit în strat] succesive, de la apariţia stilului protogeometric. la mijlod secolului al Xl-lea, şi pînă la cucerirea romană. Trebuie ae în vedere tocmai această realitate cînd vorbim despre RELIGi greacă, GÎNDIREA greacă etc. Dacă am hotărît să tratămde pre aceste probleme, punînd accentul pe elementele constitui ale culturii greceşti şi nu pe datele cronologice care marcheai principalele etape din evoluţia sa, este pentru că. din perspej tiva în care aşezăm această carte, această abordare ne peffli să înţelegem mai bine faptul că modul nostru de a gîndi, crea, de a crede şi de a ne îndoi este într-o mare măsurătn a ceea ce s-a întîmplat pe ţărmurile Mediteranei orientale. Egeei între sfîrşitul celui de-al doilea mileniu şi insM^ giunilor romane pe acest pământ, unde s-a şlefuit nuci ginar al civilizaţiei europene.

Zei, mituri şi practici religioase

Panteonul grecilor, aşa cum apare în poemele hoinelj s-a constituit într-o singură zi. El este produsul unei foar tradiţii orale şi rezultatul unei lente asimilări a vechiul*

n şi cretan de către cuceritorii indo-europeni veniţi ,edii^er;inL, ,'ipniului al II-lea. Aceştia din urmă au adus cu ei iu spi"luar f°arte diferit de cel al locuitorilor Mediunp^atrirn |eni ce. Divinităţilor htoniene (ale pămîntului), preteranei pree j tc|orasU pra zeilor care caracterizează pe aceştia P° ei |e-au opus propria lor ierarhie, privilegiind divi-<*ll- "^masculine şi onorînd zeii uranieni (ai cerului). Atunci n'ta fixat şi vocabularul religios, şi primatul acordat lui Zeus, SraU ul dintre zei, asimilabil lui Dyauh vedicul şi lui Jupiter la romani Puţin cîte puţin, totuşi, are loc o contopire între panteonul invadatorilor nordici şi cel al populaţiilor indigene, ajungîndu-se, în perioada micenianâ (1600-1100), la un sincretism care va fi transmis, *via* secolele obscure ale „Evului Mediu grec", Greciei arhaice, apoi clasice. Zei ai pământului şi ai cerului, zeităţi masculine şi feminine, totul se echilibrează într-o sinteză care constituie una din trăsăturile majore ale religiei elenice primitive.

Începînd cu această epocă, panteonul grec este deja constituit ca o societate familială, punîndu-i alături pe Hera şi pe Zeus şi făcînd din acesta din urmă tatăl lui Dionysos. El evidenţiază, in egală măsură, faptul că structurile indo-europene nu prea au rezistat efectelor sincretismului. Faimoasa repartiţie trifuncţională pe care Georges Dumezil evidenţiind-o în cele mai multe dintre panteonurile indo-europene (baza concepţiilor religioase era îndată pe împărţirea activităţilor omeneşti în trei: reli-în°c r razboinice ?' 'e^ate de muncă)[33] nu a lăsat multe urme ecia. Se mai constată, pe de altă parte, că majoritatea (Te -rerorce sint 'ey^ate- cel mai adesea, de arta micenianâ Constrij^in ^tena" Atnzii în Micene, Oedip în Teba etc.) şi sînt e jn jurul personajelor istorice reale. Deja în ajunul 'Raziilor dorienе, trăsăturile majore ale religiei greceşti, inclusiv ere intr-o viaţă preafericită pentru „iniţiaţi" - moştenită kla nji0r yg^tan' ~ sint astfel clar perceptibile. însă sosirea doriecare modifica sensibil acest echilibru. Popor de războinici, ezervat femeii un loc cu totul secundar, dorienii vor

imprima panteonului grec un caracter patriarhal mai p[t] I privilegiind zeii (în primul rînd pe Zeus, care își ia aturn. definitiv) în dauna zeităților feminine, adesea înlocuie (V mii. Pe de altă parte, vor importa rituri de inițiere leg^ camaraderia războinică, care se vor perpetua în ținutul d în special la Sparta, dar care vor marca, de asemenea, și ticile educative ale tuturor grecilor.

Printre inovațiile de la începutul primului mileniu, dat I nu atît invaziilor doriene. ci contactelor cu Orientul, mention" introducerea în Grecia a două divinități: Apollo. originari Licia, și Afrodita, o Astarte a fenicienilor, zeiță semită adr gostei și a energiilor vitale. Primul se instalează între lto și 800, în dauna zeițelor creto-miceniene. în marile sanctuar care vor deveni centrele principale ale cultului său: Delos, Delfi. Afrodita, probabil descoperită în Cipru, unde grecii vor plasa nașterea aureolată de mit, este introdusă mai întîii' Citera, unde este înălțat primul ei sanctuar, răspîndindu-st curînd, în toată Grecia continentală și insulară.[34]

Marile capodopere poetice, *Iliada* și *Odiseea,* cît și Mm, *și zile* ale lui Hesiod și mai ales *Teogonia* (cuvîntul semnifici povestirea nașterii și înrudirii zeilor) ne permit să cunoaște?[1] religia greacă în momentul în care iau sfîrșit secolele obscure Este mai întîi o religie antropomorfică: zeii sînt imaginați a[în]c un aspect uman și nu mai păstrează din figura zoomorfă s[ut] care erau adorați într-un trecut îndepărtat decît atribute o: simboluri: bufnița pentru Atena, vulturul pentru Zeus. caii pentru Poseidon etc. Deja în epoca miceniană artiștii ș[tiaus] traducă în limbaj plastic ideea unui zeu cu chip uman. dupăcuif o dovedește, de exemplu, bronzul cipriot al lui Apollo. *w siotas*[35]. Odată cu Homer și Hesiod, însă. au fost fixate aproap definitiv atît imaginile zeilor și ale eroilor, cît și miturile ca" se raportează la ei. Veritabil „catehism", pe care un popor în[0]*- a fost obișnuit să-l citească din copilărie și din care s-au iflț scriitori și artiști ai epocilor ulterioare, epopeile acestd poeți au contribuit esențial la rafinarea mentalității și

fără a mai vorbi de imensa influență pe care au avut-o *peefi* ' |[se]colelor asupra civilizației ai cărei depozitari de '"intern noi, europenii.

• [S]T[0t] prin intermediul lor s-a ordonat lumea divină și au fost e rapo[rtunre e' cu ceaa] nuu'itorilor. La Homer, prima nu ^'"decît oglinda celei de-a doua: Olimpul este plin de furii, [eSte] hinării, răniri în amorul propriu, mici răzbunări și alte [rneSC][n]jcii care agită existența de zi cu zi a oamenilor. Dimpo- - autorul *Teogoniei* se străduie să reprezinte o ordine a universului în care zeii - începînd cu prea puternicul Zeus - [a]u erijat în ordonatorii lumii. O lume în care muritorii au locul lor și trebuie să rămînă acolo. Vai de cel care, precum titanul Prometeu, ar dori să-i sfideze pe zei!

Din această teogonie și din mitologia din care provine explicarea lumii, semnificația propriului lor destin, ideea pe care și-o fac despre trecutul comun, eventual despre „salvarea" eternă, grecii nu și-au făcut niciodată articole de lege. Chiar dacă împart aceleași credințe, chiar dacă recunosc primatul lui Zeus, ei pot adora aceeași zei sub forme care variază la nesfîrșit, de la o regiune a Greciei la alta și, mai ales, de la o cetate la alta, fiecare din aceste celule de bază ale civilizației grecești, unde tradiția va fi încă tenace, avînd „patronul" său divin (de unde numele de zeu „poliadic") - Hera la Argos, Atena în cetatea Atenei, Artemis la Efes etc; ele aveau ca sarcină bine definită de a asigura protecția și salvarea cetății.

Cultul oficial al cărui obiect sînt, în numele statului, acești [ze]i *poliadici,* nu este de altfel exclusivist față de divinitățile htoniene, alte culte practicate în aceleași cetăți, precum cele '"chinate divităților htoniene, în special al lui Dionysos, Deme- '[ma]> Kore, pe care poporul i-a preferat multă vreme celor dintîi. [el]gie, politică și lupte sociale se vor găsi adesea antrenate, ^formatorii și tiranii avînd tendința, la sfîrșitul epocii arhaice, [e] a favoriza zeitățile htoniene, spre a-i mulțumi pe cei mulți. .[ste] cazul tiranului Pisistrate, în secolul al Vl-lea î.e.n., care a tituit la Atena Marile Dionisii (sărbători în onoarea zeului

Dionysos), ca reacţie împotriva unui stat aristocratic care n jase cultele htoniene.

Perioada clasică este marcată, odată cu apogeul cetăţii avîntul acestei religii civice. La Atena, zeii şi eroii care au W alături de hopliţi se bucură de o fervoare nemăsurată. Pentru onora pe Atena, despre care legenda spune că ar fi răsădit mj linul sacru pe Acropole, distrus de perşi, a fost edificat „ma templu", numit adesea Parthenon pentru că adăposteşte statu, fecioarei *(Parthenos),* sărbătorile celebrate anual în onoarea avînd o strălucire care făceau din aceste *Panatenee* un evt niment festiv a cărui aură se întinde în tot Imperiul, chiar înc? mai mare parte a lumii greceşti cu ocazia Marilor Panatene, (celebrate o dată la fiecare an cu un fast rar întîi nit). încheinc mai multe zile de festivităţi întrerupte de jocuri şi de exercit: de gimnastică, întreceri muzicale şi poetice, momentul esenţia al ceremoniei era procesiunea poporului pînă în vîrful colina sacre şi ofranda închinată zeiţei, un *peplos*[3b], ţesut reprezenta lupta zeilor împotriva giganţilor, simbolul victoriei ordinii au pra brutalităţii şi a haosului originar.

Ceilalţi zei familiari ai atenienilor nu sînt nici ei uitaţi acest lucru fiind o consecinţă a grijii pentru un echilibru religios - *eurythmia* - deja înrădăcinat pe vremea lui Pisistrate, dareatt va deveni o trăsătură esenţială a epocii lui Pericle, în secolul al V-lea. Sînt celebraţi Poseidon la Capul Sunion, Hefaiste la Atena, Nemesis la Ramnus[37]. Ataşamentul persistent faţă di zeităţile htoniene se manifestă mai ales prin interesul purta „celor două zeiţe", Demetra şi Kore. odată cu reconstrucţia mărirea *Telesterionului* (sală de iniţiere) din Eleusis, distrusd soldaţii lui Darius, şi prin fastul sărbătorilor consacrate[11] Dionysos. Acest zeu al energiilor vegetale, al sevei, al umid taţii dătătoare de viaţă continuă să joace în secolul al V-lea[11] rolul esenţial pe care îl avea şi în epoca arhaică. Este onorai tot cursul anului prin sărbători zgomotoase, exuberante, dezla ţuite, unindu-i pe oamenii satului şi ai oraşului în aceeaşi brare a forţelor fecundităţii. Cea mai importantă are loc 13

în martie: este vorba de Marile Dionisii în care se şitu' "Concursuri ale băutorilor, procesiuni zgomotoase pig- °cu tot felul de cuvinte indecente şi reprezentări dra- ceste sărbători, într-adevăr, s-a născut teatrul grec: f', / cîntarea ţapului"), născută dintr-un vechi rit de purificare şi de recitare a episoadelor din viaţa zeului de către un rcuun recitator, şi comedia („cîntecul *comos-u\m)* din procesiunea bahică care are loc după recoltare şi în cursul căreia satirii schimbă tot felul de invective suburbane.

Cultele poliade au avut o funcţie esenţială, aceea de a cimenta unirea tuturor cetăţenilor, chiar a tuturor locuitorilor cetăţii. Sărbătorile constituiau, într-adevăr, pentru ei, momente esenţiale de convivialitate şi, în acelaşi timp, tot atîtea ocazii de a comunica cu zeii şi de a se întări în convingerea că exista o înlănţuire spirituală a lumii. Aspectul festiv o lua, adesea, înaintea exigenţelor spirituale - multă vreme situate pe un plan secundar la greci - şi tempera fastul destul de rece al cultelor poliade.

In viaţa de zi cu zi, viaţa religioasă a grecilor era supusă unui număr imens de credinţe şi rituri care proveneau, ca şi religia civică, dintr-un grup organizat şi, în primul rînd, din sînul familiei. Se făceau sacrificii în fiecare zi în faţa vetrei, unde focul, întreţinut în permanenţă, simboliza continuitatea celulei familiale şi protecţia permanentă a geniului locului. Tatăl de familie era înconjurat de ceilalţi membri cînd acesta îşi ridica rugăciunea către „Zeus al casei", al cărui sarcină era de a Para vecinătatea casei. Toate momentele importante ale vieţii familiale - naşterea (cu prezentarea nou-născutului şi acceptarea de către tată în faţa zeului locuinţei), căsătoria, decesul - asociate unui ritual domestic.

Practici de cult aveau loc de asemenea, şi în alte comutaţi în care individul îşi ducea viaţa. Fratria, organizată în J-l cultelor comune, cu sărbători speciale, ca cea a Apaturulor[38], ioniene, tribul al cărui nume se trăgea în de la cel al unui erou local (numit astfel „eponim"), şi

sfîrşeşte cu Diogene, care trăia aproape gol într-un butoi şj a inventat, odată cu vocabula *cosmopolite** (cetăţean al l$_u$ ' o noţiune revoluţionară, care valorizează omul în armoni ' natura, depăşind clivajele sociale şi graniţele cetăţii.

Două nume ilustrează, mai ales, posteritatea socratică al lui Platon, fondator la porţile Atenei - în grădina erou/ Academos, de unde numele său de *Academie* al unei Şcoţ,' filosofie onorînd Muzele, şi cel al lui Aristotel, elevul să preceptorul lui Alexandru şi maestrul *Lyceumului* (şcoala fi- instalată în pădurea sacră a lui Apollo Lycaios). Şi unult celălalt sînt filosofi străluciţi, a căror posteritate cuprinde şj mai mult de 2.000 de ani de istorie europeană. Platon estepn- mul grec a cărui operă ne-a fost transmisă sub o formă integrali Discipol al lui Heraclit, înainte de a urma învăţătura lui Socrate acest fiu dintr-o familie respectabilă s-a îndreptat, la început spre partida aristocratică (număra două rude printre cei „30de tirani" care guvernau Atena în 404), de la care spera cavi redresa cetatea lovită de ultimele dezastre. Raliat democraţiei după ce aceasta a fost restabilită de Trasibul în 403, s-a îndepărtat de politica activă în urma morţii lui Socrate şi a întrepnr lungi călătorii în lumea mediteraneană, vizitînd Egiptul. Cirenaica şi, mai ales, Grecia Magna. în Sicilia. a încercat de 3 **or** (în 389, 367 şi 361), mai întîi pe lîngă Dionysos cel Bătrîn, ape pe lîngă fiul său, Dionysos cel Tînăr, să instaureze în Syracuz o guvernare conform idealului său politic şi pe care ar fi c* dus-o un tiran-filosof.

Fondată după întoarcerea sa în Atena în 387, la periferîl- oraşului, Academia a avut ca primă funcţie formarea, raţionale, a oamenilor de stat de care avea nevoie cetatea a restaura puterea şi rolul ei internaţional. Ea a avut un succes, primind mulţi tineri îndrăgostiţi de ştiinţă şi de înţew ciune din toate colţurile lumii greceşti şi inspirînd num- constituţii „platoniciene". Ea va supravieţui 1000 de **an** datorului ei, Şcoala nefiind închisă decît în 529 e.n., pri^{ntr,l} edict al împăratului Iustinian.

gxtrema bogăţie a gîndirii platoniciene, varietatea şi pro- . $_{ae}$i nu pot fi rezumate aici. Vom reţine numai forma - ^"erie d^{e} d'^{a,0}S^{ur}' g^{ru}P^{ate} 'n o u a tetralogii (clasament arti- ° l operat P$^{e v r e m e a}$ 'u' Tiberius de către gramaticianul Tra-) - metoda, împrumutată de la Socrate şi care dă naştere dialecticii, sinteza operată între cele două curente ale gîndirii . eceşti - raţionalismul (Parmenide, Socrate etc.) şi spiritua- lismul inspirat de pitagorismul religios şi de doctrinele orfice. nj$_n$ această sinteză provin temele magice ale platonismului: teoria *Ideilor,* care sînt realitatea absolută şi imuabilă, pentru care lumea sensibilă nu este decît o reflectare degradată, şi care pot fi percepute cu ajutorul dialecticii; *reamintirea* ca sursă a cunoaşterii, *prioritatea dată inteligenţei intuitive* (care, singură, ajunge la unitatea absolută a Ideii) *asupra inteligenţei dis- cursive; înrudirea sufletului cu divinul,* pe care Platon îşi fun- damentează certitudinea despre nemurirea sufletului etc. Aceste teze conduc spre o viziune asupra universului şi a existenţei, viziune care presupune intervenţia unui Demiurg care con- templă un model inteligibil şi imuabil, o organizare ideală şi armonioasă a cărei reflectare în materie se străduieşte să o rea- lizeze. Ele fondează, de asemenea, etica platoniciană - aspiraţia râtre transcendenţă, elanul spre ceea ce e pur, incoruptibil şi veşnic - şi concepţia sa despre organizarea cetăţii, Statul-model fiind pentru Platon acel stat capabil de a-i face pe oameni mai ^ni şi de a realiza armonia socială, obţinută prin perfecţiunea ^{mo}rală a cetăţenilor ei.

S-a glosat multă vreme pe marginea gîndirii politice a autorului *Republicii,* luînd drept argument nenumărate pres- ^{Cri}Pţii formulate de filosof în scopul de a conduce toate acti- ^tăţile cetăţii, de la reglementarea naşterilor la controlul artelor ţiilţ ^{re}P^{rezen}taţiilor dramatice, trecînd prin distribuirea bogă- ' ^{r} Şi funcţionarea justiţiei. S-a vrut să se vadă, uneori, în el Puti ^{rSoIU}' totalitarismului modern, ceea ce reprezintă o lectură • cam inconsistentă a ceea ce el a scris, mai ales la o vîrstă tată *(Legile).* Trezit din multele sale iluzii, Platon dezvoltă

aici, de fapt, ideea că în absența unui guvern ideal statului este de a stabili o ordine în care fiecare cetate poată avea parte de o existență dreaptă și înțeleaptă, unde fie asigurată libertatea. Constituția sa, pe care o vrea diferiți de modelul militar spartan cît și de imperialismul atenian un amestec de monarhie și democrație și nu are ca scop Statului, ci dreptatea și ceea ce autorul *Politicii* numește bunăstarea și morala libertății.

Mai importantă poate pentru formarea gîndirii și civilizației europene este opera lui Aristotel. Născut în Macedonia dar fixat în Atena unde a urmat timp de 20 de ani învățăturahij lui Platon și unde a fondat, mai tîrziu, Școala Lyceumului, acest prieten al macedonenilor (tatăl său era medicul regelui Amyntas II și el însuși preceptor al lui Alexandru cel Mare) a îmbrățișat aproape toată știința timpului său înainte de a elabora o teorie a cunoașterii total nouă. Plecînd de la teoria Ideilor formulată de maestrul său, Aristotel critică distincția pe care acesta o operează între „lumea inteligibilă" și lumea sensibilă, elaborîndo definiție a conceptului care nu mai este metafizică, ci logică. Pentru el, ideile nu trebuie separate de lucrurile singulare și sensibile, în sensul că ele se realizează în materie, tinzînd spre o formă perfectă, după cum aceasta răspunde mai bine sau ne unei cauze finale.

Deci, plecînd de la această idee concretă, Aristotel înțelege să inducă un raționament riguros, care îi va permite să se ridice, din aproape în aproape, pînă la cea mai înaltă abstracțiune, și ® cum voia Platon, făcînd din intuiție și din dragoste instrumentele principale ale drumului spre adevăr. Din această dezidea- Uzare a cunoașterii decurg atît metoda gîndirii fondate pe inducție și generalizare („nu există decît știința generalului" plecînd de la o recenzare cît mai completă și un clasarne riguros al faptelor, cît și etica sa foarte pragmatică, care ind omului calea spre fericire în realizarea naturii sale.

Paradoxul epocii clasice grecești ține de faptul că mulți; de speculații filosofice - ajungînd cu Platon și Aristotel rea unor adevărate „sisteme", cuprinzînd o metafizică, o cunoașterii, o morală și o filosofie politică - nu i-a s o egală dezvoltare a științelor. Am văzut că, mai puțin maticile și medicina, științele mai degrabă au stagnat în astă perioadă, în timp ce, dimpotrivă, ele au cunoscut un rcabil avînt în lumea elenistică. Este adevărat că, în gene- progresele cele mai spectaculoase au avut loc în zonele t'raeuropene ale fostului Imperiu macedonean și mai ales în alexandria, dar acestea au fost rodul unor personalități de limbă i cultură greacă, și, cel mai adesea, tot grecii au asigurat difuziunea acestora în ansamblul lumii mediteraneene. Așa încît, dacă civilizațiile Orientului antic, de exemplu în domeniul astronomiei, lucrările și sintezele realizate în timpul celor două secole care preced cucerirea romană - de departe perioada cea mai productivă a întregii Antichități în materie de știință - sînt opera unor oameni depinzînd, într-un fel sau altul, de elenism.

Astronomia a beneficiat, în același timp, de moștenirea babiloniană și de perfecționarea unor instrumente de măsură precum clepsidra cu apă, astrobalul, dioptml. Lucrările cele mai importante au fost în acest domeniu cele ale lui Hiparc, născut laNiceea în Bitinia, dar a cărui carieră științifică s-a desfășurat în special în Rodos în secolul al II-lea. Lui i se datorează meritul de a fi stabilit primul catalog adevărat al stelelor, atribuind fiecăreia o mărime determinată în funcție de luminozitate, și de fi introdus în Grecia împărțirea cercului în grade, minute și cunde, împărțire de mult cunoscută în Babilon. A descoperit mișcarea retrogradă a punctelor echinocțiale, dar, ca majoritatea astronomilor și filosofilor din vremea sa, a refuzat Eternul heliocentric enunțat de Aristarc din Samos în secolul III-lea și de Seleucos din Babilon în veacul următor.

Matematicile au făcut progrese spectaculoase cu Euclid Alexandria, ale cărui *Elemente* au constituit pînă la o dată recentă baza cuoștințelor și a raționamentelor geometrice. Și mai ales odată cu siracuzanul Arhimede, matematician și fizician din secolul al III-lea, căruia știința îi datorează

satisfacere a unor „plăceri josnice" de către individ, nici de a căuta un echilibru raţional şi armonios între plăcerile zoriale şi intelectuale, după cum afirmase Aristip din Ciren de a trăi „ascuns", într-un mod cît se poate de frugal şi mJ[1] (pîinea neagră şi apa trebuiau să fie de ajuns), astfel încît j| îndepărteze din existenţa omului atît dorinţa cît şi durer- Fericirea astfel căutată era, de fapt, linişte, pace. comuniune, natura, iar faimoasa „Grădină a lui Epicur" din Atena, depa^ de a fi un loc în care domnea hedonismul"[10] deşănţat al syb, riţilor, a fost o oază de convivialitate austeră şi de linişte\ societatea zbuciumată din perioada războaielor dintre succesor lui Alexandru.

Cu totul alta era gîndirea stoică. Opusă reîntoarcerii la sine a individului şi căutării unui loc retras care să-l aşeze pe acest la adăpostul vitregiilor lumii, stoicii, urmîndu-şi fondatorii, şcolii (în 301), pe Zenon din Kition, au susţinut o moralăa tensiunii, legată, precum fusese cea a lui Heraclit, de o cosmo- gonie organizatoare a focului primitiv. Zenon şi discipolii să (Cleante, Hrisip, Ariston din Chios etc.) concepeau lumea cape un tot organizat, pus în mişcare de voinţa divină, şi unde armo- nia rezulta dintr-o necontenită tensiune între forţele care animau materia. Din această metafizică, ei extrăgeau principiul une; morale de „a trăi conform cu natura", adică în acord cu ordinea lumii, pentru a ajunge la perfecţiune. Aceasta însemna că indi- vidul trebuia, pentru a ajunge la fericirea adevărată, să facă ar efort continuu spre a dobîndi virtutea, ceea ce însemna dispre-P total faţă de bunurile materiale, de plăceri ori suferinţe. Spr= deosebire de epicureici, adepţii stoicismului nu recomanda» izolarea şi indiferenţa faţă de treburile cetăţii, ci încuraja[0] dimpotrivă, acţiunea, de vreme ce aceasta deriva din arm°n"' universală. Această legătură cu „secolul", ca şi absenţa ^ doctrine ortodoxe şi constrîngătoare explică succesul prelung^ al stoicismului: macedoneanul Antigonos Gonatas şi. mai tîr^ împăratul-filosof Marcus Aurelius vor fi puternic influenţat[t] acest curent.

literatura şi istoria

C$_3$ şi filosofia, literatura greacă îşi are izvoarele în Asia - Q% au fost opera unui poet unic ori că numele de Homer j$_{eseinn}$ează două sau mai multe persoane, *Iliada* şi *Odiseea* au f$_{os}$t compuse în cea mai mare parte în dialect ionian. Grecii, se tie acest lucru, vedeau în aceste două monumente ale poeziei epice arhaice textele fondatoare ale literaturii lor, şi atribuiau poetului orb" paternitatea acestei Biblii literare. Or, ştim astăzi că chiar dacă Homer a existat şi a pus efectiv cap la cap bucăţi dintre care unele sînt anterioare lui, el nu este decît cel mai faimos dintr-o serie de aezi itineranţi şi că a dispus, pentru a-şi compune opera, de un vast stoc de subiecte şi de expresii lăsate moştenire de o lungă tradiţie orală.

Oricare ar fi aceste incertitudini, ele nu pun în discuţie geniul operei, fie că e vorba de frumuseţea imaginilor ori a limbii, sau de ingeniozitatea montajului efectuat în jurul a două personaje şi a două evenimente majore: mînia lui Ahile şi lun- gul periplu al întoarcerii lui Ulise, rege al Itacăi, peripeţii care s-au terminat cu o răzbunare sîngeroasă îndreptată asupra „pre- tendenţilor". Nu este deci surprinzător că epopeea homerică, din motive de ordin estetic şi pentru că era purtătoarea unui 'deal eroic şi curtenesc, multă vreme reprezentat în lumea grea- [ca].aavut secole de-a rîndul un succes niciodată dezminţit. Nici "n alt poet nu a fost obiectul unei asemenea admiraţii frecvente 5'constante. în secolul al Vll-lea, poemele sale erau deja popu- '[are]în întreaga Eladă. Erau recitate cu ocazia sărbătorii Panate- •Jeelor din Atena secolului al Vl-lea şi şi-au găsit locul, la acea [a]> intr-o ediţie decretată de tirani. Apoi acestea n-au încetat [a a]'irnenteze, pînă în epoca alexandrină şi chiar mult mai tîr- • sub împăraţii bizantini, o erudită exegeză gramaticală şi [e]^'[t a]' în acelaşi timp continuînd să furnizeze una din bazele sj$_c$ u[3,16]' tinerilor greci, ajungînd să formeze „umanităţile cla- [a'e] generaţiilor de liceeni europeni. Puţine texte au avut,

în lunga istorie culturală a continentului nostru, un de • de spectaculos.

Nu foarte îndepărtată cronologic de opera l,,j ^ (aproximativ o jumătate de secol), cea a beoţianului Hes înscrie într-o perspectivă cu totul diferită. Cu opera sa *Teo^** şi, mai ales, cu *Munci şi zile,* redactate pentru fratele său enunţă o serie de sentinţe prozaice despre datoriile şi ^ de zi cu zi ale unui ţăran din Grecia peninsulară, Hesn bazele poeziei didactice. Idealul care se degajă din opei mai este cel al războinicului ori al seniorului de la curţi ciare, ci al ţăranului cuprins de griji pe umerii căruia vor* curînd soarta şi măreţia cetăţii. Această operă a avut şi^j, epocă un binemeritat ecou.

Dacă genul epic avea să apună rapid, influenţa muzici orientale (cea frigiană şi lidiană) şi dezvoltarea individuali! mului în Grecia aveau să favorizeze, în secolele al Vll-lea s al Vl-lea, dezvoltarea fără precedent a poeziei lirice. Ladorien lirismul coral, însoţit de dansuri şi evoluţii ritmate ale bai băţilor, femeilor şi copiilor, a servit în special în a exprimac. gravitate obiceiuri colective de celebrare. Acelaşi lucru est valabil şi în Sparta, unde poeziile virile ale lui Tirteu au servi: secole de-a rîndul, la educarea viitorilor Egali. Totuşi, puţin cit puţin, poezia lirică s-a diversificat, atît pe plan formal, odată ci apariţia unor genuri ca elegia, iambul, oda, epigrama etc, cît; în ceea ce priveşte conţinutul. Grecii au utilizat-o pentru a-; exprima sentimentele personale, mînia, dragostea, necazurile! bucuriile. Din nenumăratele subiecte tratate, nu avem asta' decît fragmente şi nume de autori: cele ale lui Teognisdi- Megara, Alcman din Sardes, Simonide din Ceos, Anacreon.[0] lidian emigrat în Samos, apoi în Atena, unde a cîntat vin[0] plăcerea de a sta la masă şi cea de a iubi. Trebuie să-i ^ ţionăm, îndeosebi, pe cei doi barzi din Milet, Sapho şi pentru care la începutul secolului al Vl-lea, lirismul s-a tra printr-un val nestăvilit de pasiuni dintre cele mai violente-

i pentru multe alte forme ale culturii greceşti, seco- y lea marchează apogeul poeziei lirice, cu Bachilide din iul a' . j a i e s ? cu Pindar. Acest teban format la Atena, care ^ • Mn epoca democraţiei triumfătoare, a celebrat, în special a t r ă ^ | e s a i e idealul aristocratic, gloria regilor şi a tiranilor - ' n ° din Siracuza sau Teron din Agrigent, pe lîngă care a ^ e c u t ceva vreme în Sicilia, Arcesilas din Cirene etc - sau pe n g ă t o r u concursurilor atletice şi hipice de la jocurile panele- I I I V Aceste opere de comandă sînt totuşi compuse într-un stil "'flăcărat şi purtătoare ale unui mesaj care, dincolo de conformismul lor Apologetic, exprimă fragilitatea destinului omenesc, vanitatea de a spera şi imposibilitatea de a fi fericit. Puternic ataşat moralei şi religiei tradiţionale şi, astfel, un om al tradiţiilor, Pindar a conferit, totuşi, în opera sa, o imagine a zeilor foarte îndepărtată de cea a lui Homer, mai conformă cu idealul umanist care se dezvolta atunci în Atena. După el, lirismul grec se va stinge pentru două secole.

Dimpotrivă, teatrul cunoaşte o remarcabilă înflorire la Atena, unde succesul său - eclipsîndu-l imediat pe cel al poeziei lirice, adaptată mai curînd să satisfacă gusturile aristocraţiei - pare inseparabil de progresele democraţiei. Născut din tradiţii populare foarte vechi legate de cultul lui Dionysos, teatrul răspunde, într-adevăr, dorinţei pe care o au oamenii de stat democraţi de a înfrumuseţa viaţa educîndu-i pe cetăţeni, adunaţi intr-un spaţiu comun, copleşiţi de emoţii asemănătoare sau chemaţi să reflecteze asupra problemelor întregii comunităţi civice. De aici amploarea sacrificiilor financiare care sînt cerute v , s teriei publice ori particularilor bogaţi pentru a permite celor posibilităţi să-şi achite dreptul de a intra la teatru, pentru a r e c mta şi întreţine corurile (horegia).

Evoluţia artei dramatice în secolele al V-lea şi al IV-lea '.^ °,ază, mai întîi, un anumit număr de inovaţii de ordin . "ic. In Atena, de la simplul eşafodaj din lemn ridicat pentru ' t e v a 2 i ' e în agora la Ceramicii, s-a trecut la amenajarea per- e n t ă a flancului sudic al Acropolei, unde tribunele au fost

săpate în stîncă, permiţînd unui număr de circa 20.000 <j soane să asiste la reprezentaţii în aer liber. într-un conf$_{0}$ ^ tiv dacă ar fi să ţinem seama de durata spectacolului (lo * zi, timp de 3 zile. cu ocazia Marilor Dionisii). Pe scenă ^ decoruri pictate şi o maşinărie încă rudimentară aveau'^ scop să creeze iluzia necesară. Evoluînd în orchestra circj? şi scandînd strofe ritmate, corul era compus din 12 15 „horenţi"[51] pentru tragedie, 24, pentru comedie, aleşj^ rîndul celor ce participau la concursurile ditirambice de căi, *horegi.* Rolul său a scăzut în secolul al V-lea. în timp cţ afirma cel al actorilor, al căror număr a evoluat de la doar uti- la trei în prima jumătate a secolului al V-lea, funcţia de simpi- persoană care „răspunde" corului fiind înlocuită de personaj! în jurul căruia acţiunea prindea contur.

Foarte devreme, subiectele au încetat să mai fie alese dir legendele în onoarea cărora sărbătorile (Marile şi Micile Do nisii, Leneenele[52]) erau organizate. Ele au fost luate din imense repertoriu al legendelor eroice, în special de la Homer sau uneori, din actualitate. Frinicos, cel mai vechi tragic de la care avem opere, a zguduit Atena în 493 cu a sa *Cucerire a Mile tului*[53], şi, 20 de ani mai tîrziu, Eschil a ridicat publicul i picioare celebrînd în *Perşii* victoria de la Salamina la care luas; el însuşi parte (ca şi la cea de la Maraton, unde fusese ucis fratele său).

Dintre cei trei mari poeţi tragici ai Atenei secolu- lui al V-lea, Eschil este cel a cărui operă (aproximativ 90 * tragedii, din care nu avem decît nişte fragmente) rămîne cel n» puternic marcată de mentalitatea şi religiozitatea tradiţionale Acesta acceptă vechile credinţe şi pune în scenă atotputernic- divină, indiferentă la dreptate şi milă, dictînd propria sa *W* destinelor omeneşti. Mai mult, el justifică răzbunarea divină- pedeapsa ce rezultă de aici, datorită orgoliului muritorilor- planul formei, arta dramatică îi datorează inovaţii ca in^{tf0} ducerea unui al doilea actor, inventarea dialogului care red^{uC,} şi, în acelaşi timp, dramatizează corurile, recurgerea la ..$^{'ov}$

t* destinate să ţină trează atenţia spectatorilor şi, de teatru ~o ^or? amintfiste de eooDee limbaj tragic, somptuos, care aminteşte de epopee 2jeS. Un l muaj ' o . ——— r i „ > l_____,_:„i^^ ^»nînîn/l na,a^{Splendoal}-ea cuvintelor şi îndrăzneala imaginilor, ramimnd, „in$_{tnto}$ dată. concis şi incisiv.

Universul lui Sofocle, care aparţine generaţiei următoare $_{car}$e a participat la guvernarea cetăţii (apropiat al lui Pericle, eî a fost de două ori strateg), este mai puţin sumbru în compa- nie cu cel al lui Eschil. în opera sa imensă - 123 de piese din $_{c}$are doar 7 au ajuns pînă la noi - nu mai sînt zeii cei care ocupă locul central, ci oamenii şi condiţia lor de muritori. în *Antigona,* $_{e}$l scrie: „Din multe minuni cîte există, nici una nu-i mai mare decît *omul"*[54], şi chiar dacă acceptă că existenţa acestuia ră- fliîne supusă destinului, nu mai este vorba, la el, de fatalitatea exterioară, inexorabilă, pusă în scenă de autorul *Orestiei.* Neno- rocirea care-i loveşte pe eroii săi este consecinţa actelor împli- nite de nişte fiinţe libere, a căror măreţie, cea a lui Oedip ori a Antigonei, de exemplu, constă în voinţa lor de a rezista ne- dreptăţii. Şi el a adus teatrului grec importante inovaţii. Şi-a îmbrăcat personajele în costume adevărate. A pus în scenă un al treilea actor. A mărit numărul celor din cor (15 în loc de 12) şi i-a introdus în acţiune. A dat o mai mare importanţă dialogului, ^{a} °P^{u}s şi mai mult caracterele, a dat acţiunii un ritm mult mai antrenant. A adus fiecărei tragedii unitatea, opunînd trilogia liberă trilogiei legate (obligaţie a fiecărui candidat la con- cursurile dramatice de a prezenta trei opere pe aceeaşi temă). Discursul său, în acelaşi timp maiestuos şi simplu, marchează ^{a}Pogeu l limbajului dramatic, aşa cum Fidias a însemnat încu- nunarea sculpturii clasice.

^u Euripide, cu 15 ani mai tînăr decît Sofocle, se afirmă o ^{a} generaţie: cea care a trăit revoluţia sofiştilor şi care res- J^{n}ge tot ceea ce nu este adevărat şi moral în tradiţie. Cunos- ?^{tora}' lui Anaxagora şi al lui Protagoras, acest fiu născut într-o """ie nobilă din Salamina, care a studiat pictura şi care a I *^{Cuc}at disciplinele sportive (ar fi fost atlet), a fost puternic ^{Uetl}ţat de Socrate. Din cele 90 de opere dramatice pe care

Roma în secolele V-IV (509-336 î.e.n.)

Pînă pe la. 475 Roma şu[amenţ]m • amenințata >n a.c-«=l timp de cetătile etmsce care au scăpat cie^ donnnația [s]i fi de invadatorii ^^l* ninn CentraLi: sabamii. ecvii, volscii. Pericolul mW Ape- înlăturat, oraş.unl :Ql «continuat să fip tnt • princ' Palf,,,,. sărăcit şi domir^at ti ^0aristo[n] [a]fle' totum' In «are de a Sedr cărora plecarrea m-e=i~m lor etrusci J[ra]rea pro[p]etarii înt[ă]rit considerabil p[d]r;

Pînă la înce=p-*_»tul secol[U]ui al m.iea ;ent evenimente]; care marche=a:ză această lungă perioadă de conflicte defensive nu ne sînt ciiriostc u«:e decît p[r]in scrierile istoricilor latini, Titus Livius, în primra Toil tradiție orală nnd, care[n].au utilizat drept sursă decît o £"° £3-i"t^ mult def[orma]tă. Trebuie să aşteptăm ana. 296 î.e.n. p&rm t r*_L c: a să apară[0]urma sc risă, respectiv cu cronica ținută de marele oontif (mini[stru] al cultelor). Istoria dificilei supraviețuit:i a !r^.e=|=>ublicii rom[ane] într-un mediu ostil este deci amestecată tî~arzi-•<=u elemente de legendă, pe care istoricul modern are vo-cs*isa. de a le interp[reta ca n]işte semne, mai degrabă decît de a le considera ca mărturii fiabile a ceea ce s-a întîmpla' în realitate-

Din sce=nA N U L complicat[a]ț acestor războaie de apărare, n) vom reține iectt *jp* rincipalele[etape] După tradiție, după victona lor asupra latia-Lilor la lacul R[es]j|i[eS-] romanii ar fi intrat în *W* latină: nu pe^ritr~u a o domina - funcție asumată atunci de Tas- culum - ci cio ar ca simpli membri ai acestei organizații- Ca- litatea sabk n il < vi sa- luat sfîrşit i[a] mijlocul secolului al V-leaU* Dar au fost n o c e ; nare lungi războaie pentru ca ecvii să fi[e.n]" frînți, la fel şk volsciişi hernicii. Era vorba de fapt nu de^ flicte conta rixie „ ci de operații sezoniere duse cu mijloace mod te și care tronezi eau la rezultate adesea efemere. De mai ori, pericolani i - a obligat p[e]romanisa încredințeze temp[or]^ comanda si_Birnr-e rara â unui c/icfaro,-[68], precum Cincinnatus-[c] solicitat siă—şi „m ,i 2IFC> a[n]dloza r,|,,[m],i [a]ndoneze r,|,,[m],i Plugul pentru a-şi exercita ace*[5]"

[ar] fi întors la ocupațiile sale rustice imediat după ce ^nfrînt pe ecvi.

«ericolul etrusc nu a dispărut imediat. Puțin timp după monarhiei, şeful etrusc Porsenna a încercat fără succes ^ucereasc oraşul (atunci, după tradiție, Hortatius Cocles ar -t singur accesul spre podul Sublicius). Lungi războaie fii[i] fost purtate de atunci împotriva veilor. După un asediu de tce ani' orașul a fost cucerit şi distrus în 396, în timp ce locui- rii săi au fost masacrați ori vînduți. Această victorie a permis Romei să ocupe Etruria meridională.

Acestor conflicte neîncetate cu popoarele dimprejur li s-a adăugat, în secolul al IV-lea î.e.n., invazia populațiilor celte: „alii senoni care, stabiliți încă din secolul precedent în cîmpia Padului şi pe litoralul adriatic, au traversat Apeninii (în iarna lui 390) şi au coborît spre sud-vest distrugînd totul în trecere. Cîtva timp, cetățile etrusce au fost ca un tampon între gali şi latini, apărînd în special regiunea Felsina, care nu va fi cucerită decît în 350, devenind Bononia celtă (Bologna actuală). In acest interval, galii au respins mica armată romană dincolo de ma- lurile rîului Allia, apoi au cucerit Cetatea şi au jefuit-o barbar, cu excepția Capitoliului, salvat de vigilența gîştelor sacre şi de eroismul unui pumn de apărători comandați de Marcus Manlius.

Atunci cînd celții au plecat spre nord, încărcați cu prăzi [im]portante şi ducînd o grea răscumpărare în aur, romanii şi-au Construit orașul şi l-au dotat cu solide metereze. Dar recons- trucția a avut loc în grabă, cu mijloace modeste şi în mijlocul [Unei] agitații sociale accentuate de invazia galilor. Marilor dru- muri rectilinii trasate de meşterii etrusci le-a urmat nişte străzi fflrnte, întortocheate şi întunecoase, de-a lungul cărora romanii [ra]ci locuiau înghesuiți în adevărate bordeie. în acest cadru ~[au] derulat ultimele desfăşurări ale unei lupte vechi de două [Sute] de ani care opuneau patriciatul roman plebei şi cărora i-a "frnat un conflict la fel de aspru între bogați şi săraci.

Patricieni și plebei

Revoluția din 509, după cum am văzut, nu modifj Case. nimic raportul de forță între patriciat și plebe. Lipsită de ^ jinul de care beneficiase pe lîngă regn etrusci, aceasta și- a y*'' statutul și soarta înrăutățindu-se. în timp ce puterea econo^- ?i politică a numitelor *gentes* creștea tot mai mult. P ute ^ ^arilor familii era așa de mare încît, dacă ar fi să ne luăm dup' "genda campaniei dusă împotriva veilor în 479, unul din aceste hanuri - în speță *gens Fabia* - era capabil să se mobilizez Centru a înfrunta, fără ajutorul vreunui alt grup, dușmanul din 'fără. Totuși, chiar dacă dețineau cea mai mare parte a boga- "• lor din societate și a puterii și continuau să impună restului so cietății un sistem ce le asigura monopolul magistraturilor și cunoașterii legilor, patricienii nu au putut să-i împiedice pe te i excluși din rîndul lor să devină, puțin cîte puțin, conștienți ^ forța ce o reprezentau.

Odată cu războaiele tot mai numeroase, rolul plebei a cres- ^ considerabil. Cei care aveau mijloacele de a se echipa con- ^'tUlail inaril.^ ...j.vciv^ic uc a se ecnipa con- ol. tuiau marile batalioane ale infanteriei legionare. Sub presiu- acestora, conducătorii cetății obișnuiau să adune pe Cîmpul 1 Marte poporul înarmat, organizat după modelul militar în P0 Jiții centuriate[69], și să permită acestora luarea de decizii o "itice și alegerea de magistrați. Totuși, nu era vorba decît de f, Participare foarte marginală la treburile statului, ea nepu- re ^ împiedica concentrarea puterilor în mîinile unei oligarhii tr înse. Plebeul nu putea să se căsătorească cu o patriciană ia' . s ta putea ajunge sclav din cauza datoriilor. Pentru ca o anu- din a satisfacție să fie dată revendicărilor lor. a trebuit ca aceștia Urmă sa recurgă la forță.

După tradiție, în 494 î.e.n., plebea a amenințat cu sec*" und e a; aceasta s-a retras pe Aventin, colina din tata Palatinului oraș 4 Pro f r ~ ''"-"un, cuinia uin rata Palatinul»- era onorată zeița Ceres, hotărîndu-se să fondeze un nou care > t a a ob î'nut, astfel, crearea instituției magistraților plebei- Veau drept sarcină de a o proteja împotriva unor eventuale de putere. Acești tribuni ai plebei, adunați într-un cole- ^"^doi cinci, apoi zece magistrați, aveau puteri extrem de 0 gacrosanți. aceștia posedau dreptul de *veto,* prin care se i» Dnse, tu turor celorlalți magistrați, erau inviolabili cît privește- $ rsoan a și bunurile lor, și se bucurau de o *potestas*[70] compa- cu cea a consulilor. Pentru a-i alege și pentru a le alege " lenții' edilii plebeieni, a fost legalizată adunarea pe care «ci-o constituise, *concilium plebis,* reunit în cadrul tri- ^unlor" (cele patru triburi din vremea lui Servius deveniseră 17) a le cărui moțiuni de interes general, chiar dacă nu aveau litere de lege, au început să concureze hotărîrile comițiilor • enturiate în rîndul cărora patricienii rămîneau majoritari.

în fața unei plebe astfel organizată, patricienii nu și-au putut păstra multă vreme privilegiile lor legale. în 450, a fost publicat un cod de legi aplicabile tuturor cetățenilor romani de către o comisie de zece membri *(decemviri*[71]*),* gravat pe două- sprezece table și expus pe *tabidarium,* deasupra Forumului. Cîțiva ani mai tîrziu, aliațele matrimoniale au fost permise între patricieni și plebei. în schimb, a fost mult mai greu acestora din urmă să acceadă la diverse magistraturi. Pentru a le bara drumul spre consulat, acesta a fost suprimat în 444 și înlocuit cu tribuni militari luați atît din rîndurile patricienilor cît și din cele ale plebeilor, apoi a fost stabilită instituția consu- . lară. In 367, legile liciniene au stabilit un fel de echilibru între cele două ordine[72]. Acestea stipulau că unul din cei doi consuli trebuia să fie ales din rîndul plebeilor, creîndu-se în schimb, în același timp, noi magistraturi - pretura, cenzura -, care moș- eau o parte din puterile consulilor, și la care plebeii au cerut acc esul, obținîndu-l pînă la urmă.

Incepînd cu 387, plebiscitele ele au avut forță de lege j^tru toți romanii. De atunci patricienii au început să participe Sunările plebei, care vota legile în același fel ca și comițiile ^"turiate și a luat numele de *comitia tributa*[73]. Dar, de la acea j a" distincțiile dintre patricieni și plebei nu mai aveau mare ""Portantă. Familiile bogate din cele două ordine, unite prin

legături matrimoniale şi prin interese comune, formau craţie nouă, nobilimea *(nobilitas).* Conflictele social" dispărut, dar de această dată opuneau pe bogaţi săracii

Armata romană cucereşte Italia

Odată instalată pacea interioară prin legile liciniene şi-a putut consacra toate energiile luptei împotriva vecinil mai periculoşi: etruscii din Tarquinia şi Caere, popoare < Apeninii Centrali, şi latinii, ale căror cetăţi, mai întîi federa au sfîrşit prin a fi anexate pur şi simplu. După care, urmărinc coasta Latium-ului spre sud, romanii au năvălit în Campaniaîr ajutorul aristocraţiei locale. De atunci, lor le-a revenit sarcina de a lupta împotriva samniţilor, o primă etapă dintr-un şir lung de cuceriri care, în mai puţin de un secol, au condus la dominaţia acestora în întreaga peninsulă.

Pentru a duce la bun sfîrşit acest lucru, stăpînii Latiumuhii şi ai Campaniei au dispus de un redutabil arsenal militar care a evoluat de altfel secole de-a rîndul. Pe vremea regilor, armata avea un caracter strict aristocratic. Ea era formată din membrumarilor familii, *gentes.* Nu exista deloc disciplină iar bătăliile se rezumau la un şir de lupte singulare. Regele însuşi nu avea decît o autoritate foarte limitată asupra ei. Dar în secolele al V-lea şi al IV-lea, au apărut modificări importante odată cu creşterea populaţiei şi transformările survenite în economic şi în societate. Plebeii au intrat în armată, cu excepţia celor ce nu aveau deloc avere. Cetăţenii, care trebuiau să se echipeze militar pe cheltuiala lor, erau împărţiţi după avere în cinci clase-fiecare avînd un echipament identic. în frunte luptau cei m bogaţi, care serveau în cavalerie ori în infanteria grea, ap venea infanteria uşoară, ai cărei combatanţi aparţineau cate goriilor mai nevoiaşe.

Toţi cetăţenii de la 17 la 46 de ani erau mobilizaţi p momentul în care îndeplineau cel puţin 10 campanii mjlit

ile cavaleriei, 20 - în cele ale infanteriei. Consulii, după • adunau la Capitoliu pe toţi bărbaţii în vîrstă de a purta c desemnau, prin tragere la sorţi, pe cei de care aveau ^oie P P urma să aibă loc. Totuşi, campaniile "^au sa se succeadă într-un ritm atît de rapid că numeroşi [daţi puteau rămîne sub arme o lungă perioadă de timp. în sfîrşit m caz o e mare P eric0 putea fi decretată mobilizarea în ^asâ tuturor cetăţenilor. Armatei romane propriu-zise trebuie t\u dăugăm şi contingentele furnizate de popoarele supuse ori liate. Ei serveau în special în cavalerie şi în marină.

Legiunea constituia unitatea de bază a armatei. Numărul legiunilor nu va înceta să crească, de la două, la începutul Republicii, la 25, în perioada celui de-al doilea război punic împotriva Cartaginei (218-201 î.e.n.). Fiecare legiune era condusă de un consul sau de un legat asistat de şase tribuni militari. Ea conţinea 3000 de infanterişti de linie, greu echipaţi, 1200 de *velites* (infanteria uşoară) şi 300 de cavaleri. Ea era divizată în manipule formate, fiecare, din două centurii de 60 de oameni, comandate de un centurion.[74] Aliaţii luptau pe aripile laterale, constituiţi în cohorte asociate fiecărei legiuni.

Adevărata maşină de război, perfect rodată, armata în marş avansa 25 km pe zi, precedată de mulţi soldaţi, trimişi'în recunoaştere pentru a evita orice surpriză. Cînd se opreau, legionarii, mereu activi, construiau tabere fortificate înconjurate cu un parapet *(agger)* întărit de palisadă şi un şanţ. Cortul consulului *(praetorium)* era în centru. Ordinea de luptă cuprindea un dispozitiv format din trei linii. în primul rînd se găseau cei mai tineri, *hastati,* în cel de-al doilea *principes.* Ei aruncau sulita *(pilum),* înainte de a se prinde în lupta corp la corp, folosind spada. Cel de-al treilea rînd era format de veterani *(triarii),* înarmaţi cu o lance *(hasta)* şi folosiţi doar în situaţiile ntice. în faţă, se aflau *velites* şi pe aripi, aliaţii şi cavaleria, ţeasta din urmă a constituit multă vreme punctul slab al aratei romane. De aceea s-a recurs, încă de pe vremea razelor punice, la cavaleria auxiliară, recrutată din ţările unde Cartăreţii se bucurau de faimă: Galia, Spania şi Africa.

Tehnica de război, armamentul, arta fortificații asediului au evoluat mult cu timpul. Folosirea balisticii mașinii de asediu a fost transmisă romanilor de grecii din și din Italia meridională. Pînă atunci ea nu cunoscuse modificare epocală, fiind bazată pe principiile mecanici; schimbate de secole, însă romanii au perfecționat-o extraord de mult, fie că era vorba de dispozitivele destinate aruncă proiectilelor (catapulte, baliste. onagre) ori de materialul priu-zis (berbeci, ziduri false, turnuri mobile).

Disciplina era extrem de severă. Generalul *(imperator)* după ce-și depunea jurămîntul *(sacramentam),* era investit drept de viață și de moarte asupra soldaților săi și nu se dădea deloc în lături în a-l folosi. Orice lipsă era pedepsită în diverse moduri, de la simpla bătaie cu bastoanele la decapitare ori decimare, în cazul insubordonării colective (un om din zece fiind executat). Insă teroarea nu era unicul mijloc de care dispuneau responsabilii din armată pentru a asigura disciplina ȘI emulația printre oamenii din subordine. Recompensele erau la fel de numeroase: decorații (coliere, brățări, lănțișoare din metal prețios, medalioane din bronz ori din aur, purtate pe platoșă), arme de onoare, coroane, prime, părți din prada de război etc. Pentru generalul ieșit victorios, recompensa supremă era triumful, încununat cu o defilare care se derula la Roma, între Cîmpui lui Marte și Capitoliu, unde luau loc magistrații în exercițiu, senatorii, un șir imens de oameni care purtau obiecte prețioase luate de la dușmani, apoi principalii captivi (adesea executați în închisoare ori imediat după ceremonie) și, în sfîrșit, *-imperator-u* (generalul), îmbrăcat în purpură și înconjurat de soldații săi și de o mulțime de *ludiones,* actori după moda etruscă care dansau în sunetul lirei. Cortegiul triumfal constituia - ca și sărbătorile civice în Grecia clasică - unul din marile momente religioase ale cetății.

Acesta era instrumentul care avea să permită măruntul oraș din Latiumul primitiv să devină centrul unui imens imperiu, care cuprindea atît malurile și teritoriile mediteraneene ci - parte a Europei. Pentru a ajunge aici romanii au *întîi* pericolul ce-l reprezenta pentru vecinilor neîncrezători, incepind cu atmil care Pierdut independența în 335 (cetățile lcjr fimd practlc P, teritoriului roman). Apoi romanii și-atl impus autQ— mincipalelor puteri ale peninsulei. La cucerirea a luat sfîrșit în 265 odată cu căderea Tarquinilor— Însud< etrurie all c el mai greu de învins au fost sammțv,. A fost nevoie i nutin de trei lungi războaie - punctate cu înfrîn- capitulate a armatei romane (Furcile Caudi„e) _ pentru a ne acești munteni, aliați cu alte popoar eUalieișicu în sfîrșit, zdrobit, la Sentium în 295

La acea dată, nu le mai rămînea romanilor, entmadeveni ÎNTREGII întregii peninsule, decît să-și stabilească. durabil domi- asupra orașelor grecești ale Italiei mendionale. Acestea se atunci victime ale unei duble amenințări - cea a „lor" italici, care exersau asupra lor o presmne permanentă, și cea a Talentului care avea ambiția de a-și impune hegemonia în întreaga regiune. Pentru a se apăra de acest dublupericol, celelalte cetăți grecești au intrat puțin cîte puțin mr-blta Republicii latine acceptînd staționarea pe teritoriul lor a garnizoanelor romane și apelînd la puternicii vecini din nord mim înde- părtape dușmani. Aristocrația romana, dorinei s-și întărească puterea și bogăția cucerind orașe opulente și pă*inturile fertile ale cîmpiilor litorale, incita puternic la cuceriri. Ocazia -a fost dată cînd locuitorii din Thurii, asediați de lUQarilt' au chemat pe romani în ajutor, făcîndu-i pe aceștia din Urînagă Vl0țeze un tratat vechi care interzicea navelor lor sa Spășească promontoriul Lacinium.

Enervați de această provocare și voind să.ș|păst|'eze pro- Pria influentă asupra Mani Grecii, tarentierui mpusmțna pe atme. Ei au'scufundat o flotilă romană ce pătrunsese in Golful Wnt, ocupînd Thurium și încredințînd apars lor unui prinț toc, Pyn-hus, regele Epirului, care. la ineep^tt^ianuiu! 280, a

debarcat în Italia cu 20.000 de pedestraşi, 3.000 de călăr • elefanţi de luptă, adevărate „care de asalt" ale vremurilor ?•c- Alianţă ambiguă între tarentieni, care vedeau în Pv^111^ simplu mercenar în serviciul cauzei lor, şi regele Epi$_{ru}$i$_{u}$ Us nutrea ambiţii hegemonice asupra Mani Grecii. Primele «ate cu legiunile romane l-au încurajat pe această cale. învingă Heracleea, aliat al samniţilor şi al lucanilor, a renunţat la^'' mul spre Latium şi la confruntarea cu grosul armatelor rom bătînd în retragere spre sud, apoi începînd cucerirea Siclr unde cartaginezii puseseră şi ei piciorul. întors în peninsul^' fost învins de romani aproape de Benevento, în 275, şi$_{a}$hor' cu această ocazie, să-şi repatrieze falangele în Macedonia mas doar cu propriile-i forţe, Tarentul a fost cucerit de roman în 272. Doi ani mai tîrziu, aceşti din urmă deveniseră stăpîm, întregii Italii Meridionale, controlînd pe viitor un spaţiu ce ţinea din Valea Padului pînă la strîmtoarea Messina.

Guvernarea Romei şi organizarea ţărilor cucerite

In momentul în care se încheie cucerirea Italiei peninsulare, trei puteri ajung să echilibreze un sistem instituţional care se doreşte a fi emanaţia „Senatului şi poporului roman": *Senatuspopulusque romanus* (SPQR), aşa cum o afirmă deviza Republicii, prezentă pe însemnele legionarilor romani cît şi P^{e} frontoanele monumentelor publice ale Cetăţii.

Poporul se exprimă în două adunări, comiţiile, care votează legile şi aleg magistraţii. în Comiţiile centuriate, cetăţeni' sînt repartizaţi în 5 clase şi 193 de centurii, după avere. Bogat^{l} grupaţi în primele 93 de centurii, îşi pot deci impune opinia*^{1} votul este oprit de îndată ce majoritatea este atinsă. Or, la 8°*' nivel sînt aleşi magistraţii cei mai importanţi. La fel şi coffliF tribute, care se ţin în Forum şi unde nu contează decît doi* ciliul cetăţenilor. Aceştia se găsesc repartizaţi în 35 de tribun

j$_{e}$ şi 4 urbane, iar săracii sînt automat înscrişi pe ulti-)1^{11U}^$_{ce}$ste comiţii nu aleg decît magistraţii de rang "inferior. ^'Magistraţii sînt constituiţi într-o ierarhie; la primul nivel numitului *cursus honorum* se găsesc chestorii (doi în '$^{ra?}$|ul al Vl-lea, opt în secolul al IlI-lea), care aveau în custo- "faurul şi care plăteau armatele. Se ajunge apoi la funcţiile ^dili (doi „plebei", doi „curuli"), care se ocupă de sarcinile ^{JJ}„J$_{c}$|jpale: poliţia, întreţinerea drumurilor, aprovizionarea cu ^-$_{a}$ oraşului şi organizarea jocurilor. Vin apoi pretorii, care art dreptatea şi-i pot înlocui pe consulii absenţi, apoi cei doi 'onsuli, magistraţi supremi, aleşi, ca şi ceilalţi, pentru un an. Moştenitori ai vechilor regi, consulii dau numele lor anului şi pîinea şi cuţitul" în ceea ce priveşte toate treburile publice. Ei convoacă Senatul şi comiţiile, prezidează activitatea religioasă din cetate şi îşi asumă comanda supremă a armatei.

Trei alte magistraturi ocupă un loc important în sistemul je guvernare a Republicii. Cei doi cenzori, aleşi o dată la cinci mi, se ocupă de recensămîntul cetăţenilor şi de averea lor. Ei stabilesc lista senatorilor *(album),* supraveghează moralitatea publică. Cei zece tribuni ai plebei, întotdeauna sacrosanţi, şi-au păstrat posibilitatea de a se opune votului unei legi. Dar puterea acestora se exersează pe viitor asupra ansamblului de cetăţeni. Avînd loc în Senat, ei pot, cu timpul, să ajungă la diversele paliere a ceea ce numim *cursus honorum.* în sfîrşit, în momentele de criză - interioară ori exterioară -, Senatul poate cere «nuia din consuli să desemneze un dictator. Numit pentru şase 'ini, acesta dispune de toate puterile.

în afară de cariera normală a onorurilor, a căror funcţie ^{est}e temporară, Senatul reprezintă continuitatea Republicii. El ^{era} compus, în timpul regilor, din şefii familiilor patriciene. In ^rioada republicană, acest sfat al „bătrînilor" cuprinde 300 de Membri recrutaţi de cenzori din cei mai vechi magistraţi. Teo-^{Ietic}. puterile sale sînt foarte limitate: el este păstrătorul tra-^{d}**Hiilor** romane şi nu poate desemna magistraţi. Cel mult li se ^{ofer}ă *auctoritas,* adică puterea de a comanda, putere de esenţă

cvasi religioasă, şi poate da „sfaturi" *(senatus consulturr{i%* nu au caracter imperativ. De fapt. lucrurile apar, totuşi f : diferite şi fac din Senat adevărata autoritate permanentă a ^ blicii. El supraveghează religia naţională, finanţele şj ^ nistrarea provinciilor. Tot el fixează efectivele armatei ş^' trolează acţiunea generalilor cărora le poate acorda 0/ triumfale. Mai ales, conduce politica externă a Romei, mim/ şi-i primeşte pe ambasadori, decide asupra războiului Păi; Magistraţii superiori provin din rîndurile sale şi se rei nto r, odată ce sarcina lor anuală se încheie. Noii magistraţi si cea mai mare parte, aleşi din familiile care au deja un mernj în Senat. Astfel se constituie o adevărată aristocraţie gu Ve, namentală, cea a „familiilor senatoriale" care coincide, de ah fel, într-o foarte mare măsură, cu straturile cele mai bogate ale populaţiei romane. In perioada războaielor din secolul al III-lea senatorii vor face dovada unui curaj şi a unor virtuţi civice care vor confirma, incontestabil, rolul lor în viaţa cetăţii.

Intinzîndu-şi dominaţia asupra celei mai mari părţi a Italiei, statul roman nu şi-a modificat structurile instituţionale. Legate printr-o magnifică reţea de căi de comunicaţie, destinate să favorizeze schimburile comerciale şi mai ales să permită deplasarea rapidă a trupelor pentru a oprima eventuale răscoale, teritoriile cucerite au fost anexate fie Cetăţii, fie au devenii „aliaţi" ai Romei sub diverse forme.

Teritoriul roman propriu-zis *(ager românia)* forma un ansamblu de 25.000 de km² cuprinzînd regiunea Romei, a coloniilor romane ai căror locuitori, adesea soldaţi-ţărani, aveau exact aceleaşi drepturi ca şi cei din capitală, şi a „municipiil er populate de indigeni posedînd un drept de cetate incomplet (nU putea vota, nici nu putea fi ales). în sfîrşit, prefecturile erau administrate de un prefect trimis de autorităţile Republic" Aceste „Rome în miniatură", adesea fortificate, aveau drej misiune să supravegheze Italia cucerită.

Teritoriul aliaţilor se întindea pe mai bine de 100.000 lm km². Locuitorii săi nu erau cetăţeni romani, dar îşi admin lstlJ,

tatea şi se bucurau uneori de dreptul latin, puţin diferit ^ U f l f municipiilor. Dar erau legaţi de învingătorul lor pnn- K cel *L* care-i obliga să aibă „aceiaşi duşmani ca şi Roma . -tratat <= ou „ T • E 37 de aceau- inegalităţi dintre popoarele supuse şi acor- fînd de nveg jr-le pentru-şi şi asigura supuşenia lor, un avantaj sau altul, f f " *1* aiuns să menţină ordinea şi să-şi asigure autoritatea all nra Italiei, inviuşn c i a u u u v u i . ... (omani-[76] Neavînd reprezentanţi în Senat, aceştia nu-şi puteau si izi vocea decît prin intermediul generalilor care i-asu supus şi car e deveneau frecvent, imediat după cucerire, „patronii" lor, adică protectorii lor.

Trebuie să menţionăm, în sfîrşit, că supunerea faţă de legea legiunilor nu s-a făcut fără duritate şi cruzime. Jaful, masaje, duşmanii ajunşi sclavi şi deportaţi pe teritoriul roman pentru a face faţă sarcinilor celor mai diverse au fost răscumpărarea unei cuceriri care avea curînd să se întindă asupra întregii lumi mediteraneene.

independența, și ai Peninsulei Iberice, romanii au ajuns a asigura legături între aceste două provincii, să cucer Galia Meridională. Profitînd de conflictele care-i opunea^ aliații lor din Massalia (Marsilia) ligurilor și galilor, ei au rit acest ținut și au fondat în 120 î.e.n. *Provincia romana***' va deveni mai tîrziu Narbonensis, avînd drept orașe princip Aix-en-Provence și Narbonne. La sfîrșitul secolului al î.e.n., această provincie bogată a fost invadată și devastată/ triburile germanice venite din actuala Danemarcă, cimbrii teutonii. Aceștia, după ce au administrat mai multe înfrîng armatelor romane, au fost în cele din urmă bătuți și exterminat' de Marius în trei bătălii: două în zona Aix-en-Provence în Iffj și a treia, deosebit de sîngeroasă, anul următor în Italia de nord aproape de punctul de confluență al Padului cu Sesia.

Restul Galiei a fost cucerit de Cezar între 58-51 î.e.n. Zona căreia romanii i-au dat numele de Galia Transalpină era un vast teritoriu limitat de Rin, Alpi, Mediterana, Pirinei și Atlantic. Populația era, în majoritate, celtică, la care s-au adăugat, in nord, triburile germanice venite de dincolo de Rin. Ea era dominată de o aristocrație războinică și proprietară de pămînturi și de o clasă respectată de preoți și de judecători, druizii. Țara nu avea nici o unitate politică: cuprindea vreo 60 de popoare independente și adesea rivale, fiecare cu obiceiurile sale, legile? zeii proprii. Cîțiva, precum heduii din Bourgogne și arvernii din Masivul Central, reușiseră să-și întindă influența pe un teritoriu relativ vast, însă indisciplina nobililor făcea ca această situație să fie deosebit de precară.

în imensa lor majoritate, locuitorii Galiei erau țărani- ^ tivau griul și orzul, creșteau cai și porci, foloseau plugul cu • și coasa, cunoșteau folosirea varului și marnei pentru am rărea randamentului culturilor. Iscusiți în prelucrarea leW" ^ (care, nave, butoaie) și a metalelor (arme, bijuterii), ^.^. practicau, pe mare și pe uscat, o intensă activitate corne^ ^ Diviziunile și luptele dintre triburi, incapacitatea galilor & ^ constitui într-o entitate politică coerentă nu-i împiedicau

j grantă a unei culturi comune, din punct de vedere |*\j tic, religios ori al organizării sociale. Exista o „lite- ' s« galeză, sub forma unor poeme recitate de rapsozi cu zia ospățurilor aristocratice, și a unor tratate diverse com- de druizi, dar transmiterea lor se făcea oral, așa încît nu ^ rămas nimic. începînd cu secolul al Vll-lea î.e.n., civi- **1** j galeză a fost influențată de greci, în special de colonia foceei (viitoarea Marsilie), după cum stau mărturie monedele operele de artă provenite din Grecia sau din Italia.de Sud, defileele alpine, valea Ronului ori cea a Dunării (menționpm astfel faimosul vas din Vix găsit în 1953, aproape de Chatillon-sur-Seine).

Ocazia de a interveni în Galia și de a o cuceri a fost dată de Cezar, devenit în 58 î.e.n. proconsul în Galia Cisalpină și în Narbonensis, prin migrarea helveților, împinși spre vest de invadatorii germanici, suevii conduși de Ariovist. Chemat în ajutorul heduilor, el i-a împins pe helveți spre Elveția de azi, apoi s-a întors împotriva lui Ariovist și i-a nimicit armata în Haute-Alsace, respingîndu-i pe invadatori dincolo de Rin.

Odată popoarele germanice respinse, Cezar nu s-a grăbit sa părăsească țara. în mai puțin de cinci ani, a procedat la cucerirea Galiei, supunînd triburile de belgi, cele din Aquitania îiArmorica, trecînd chiar Rinul și Canalul Mînecii. în 56, făcu Senatul să decreteze anexarea Galiei Transalpine („dincolo de %" pentru romani), transformată, ca și Spania, Macedoania nSiria, în provincie romană și guvernată de cîțiva prinți puter- deveniți clienți ai Romei: Commes la atrebați, Tasget la Tnuți, Vecingetorix la arverni etc. Dar în 52 î.e.n., carnuții "'lenează celelate popoare din Galia la o revoltă generală teotri va puterii protectoare. Comanda triburilor răsculate a 'icredințată lui Vercingetorix, care a încercat să-i orga- «i2e Și să le impună un minimum de disciplină. Practicînd *Hz* Pămîntului pîrjolit, acesta din urmă l-a ținut o vreme pe jj.,.' in șah, în special la Gergovia. Dar a comis greșeala, de aliații săi, să cruțe Avaricum, permițînd romanilor să

se aprovizioneze cu hrană. Prea impetuos şi prea încre?- Vercingetorix s-a văzut în ceie din urmă închis în opp/^ ^tor- Alesia[77]. Blocat de romani, a trebuit să se predea în septet 52, fiind trimis în captivitate la Roma. purtat cu ocazia trj fului lui Cezar şi apoi condamnat la moarte. Stăpîn al *Q^'* Cezar a înrolat imediat în armată floarea aristocraţiei din G^' şi elita războinicilor ce supravieţuiseră luptelor şi măceluri^

Exploatarea popoarelor cucerite

începînd cu sfîrşitul primului război punic (241 î.^en.j teritoriile cucerite sînt organizate în provincii - primele au fo^ Sicilia, Corsica şi Sardinia - guvernate de magistraţi degrevaţi de sarcini, proconsuli ori propretori, desemnaţi de Senat şi dotaţi cu puteri imense. Scutiţi de sarcinile administrative, aceş- tia vor lăsa în grija oamenilor de afaceri, proveniţi din clasa ecvestră, perceperea impozitelor şi exploatarea domeniului pu- blic, acest lucru în detrimentul populaţiilor autohtone.

La sfîrşitul Republicii, Roma poseda 14 provincii, dintre care 8 în Europa. Cînd o ţară învinsă şi supusă autorităţii sale era transformată în provinicie romană, senatul preciza printr-o lege *(lex provincialis)* cum va fi organizarea şi obligaţiile sale. Nici o provincie nu avea o organizare identică. în fruntea fie- căreia era aşezat un guvernator care putea să fie ori un pretor, ori un magistrat desemnat de Senat prin tragere la sorţi - P^r0' pretor sau proconsul. Reprezentant atotputernic al Republicii- era în acelaşi timp comandant şi judecător suprem, cu drept de viaţă şi de moarte asupra băştinaşilor. Era asistat de unul sau de mai mulţi locotenenţi *{legaţi)* şi de un cvestor trezorier, cît şi d^e o adevărată camarilă de prieteni şi de consilieri veniţi cu el ^ la Roma.

în toate teritoriile cucerite, Roma confiscase vaste dom^en"" - aparţinînd în special foştilor regi şi nobilimii - care de^ve niseră proprietatea poporului roman: *ager romanus.* Ad^Tl

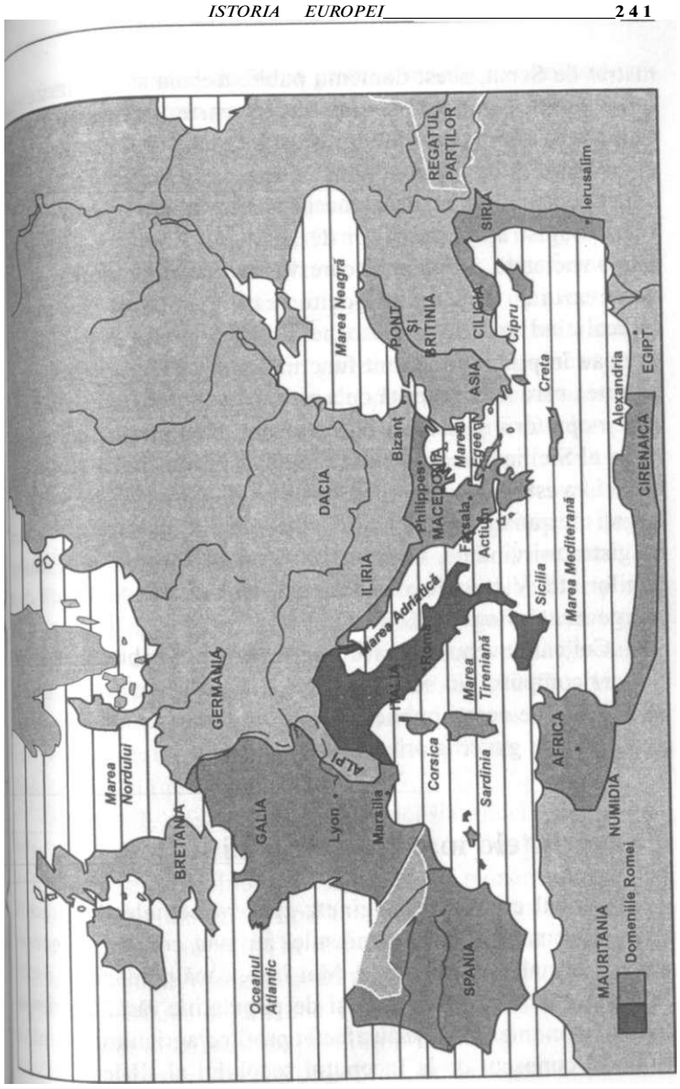

Lumea romană în anul 30 î.e.n.

nistrat de Senat, acest domeniu public trebuia să tuni tului venituri importante. Pe de altă parte, fiecan trebuia, ca semn de supunere, să achite un tribut carp contribuție în bani, fie o parte de recoltă (de exemplu parte pentru sicilieni). Aceste impozite nu erau pe către magistrații romani, ci de „oamenii de afaceri" într-o societate, publicanii, care vărsau visteriei sume de aceasta și luau de la locuitorii tributuri mult mai rVr te, realizînd astfel enorme beneficii. Magistrații înșiși care exersau în principiu gratuit funcțiile, profitau frecvent de bilitatea care le era oferită de a se îmbogăți rapid, chiar dacă toți propretorii și proconsulii semănau cu Verres, acel guvernator al Siciliei ale cărui tîlhării au fost denunțate de Cicero p atunci cvestor, în celebrul său discurs din 70 î.e.n.: cetățeni bogați despuiați de averi, impozite ridicate de mai multe ori magistraturi vîndute, vinovați declarați nevinovați în schimbul banilor etc. Victimele aveau mereu posibilitatea teoretică de a merge să se plîngă la Roma.

Cei care aveau mijloace se adresau unor tribunale *(quaesîiones)* compuse din senatori care, chiar dacă se arătau uneori severi față de acești publicani, erau în general mult mai indulgenți față de guvernatorii aleși din rîndurile lor.

Consecințele marilor cuceriri

Lungul conflict cartaginez, apoi războaiele de cucerire duse de romani în afara peninsulei au avut consecințe economice și sociale considerabile. Mai întîi, dacă prădăciunile cauzate de armatele cartagineze și de populațiile răsculate împotriva hegemoniei romane au afectat profund agricultura roma- Roma a cunoscut de la începutul secolului al III-lea î.e.n imens aflux de bogății: metale prețioase și obiecte de artă adu de învingători, grîu din provincii vîndut la un preț de nimic distribuit gratuit plebei, prozonieri de război ajunși scli

jza u o mînă de lucru gratuită marilor proprietari, tri- f . en orme cerute popoarelor supuse, extorcarea de fonduri fi operate de guvernatorii provinciilor și publicani etc. *I°.* jn puțină vreme, s-au adunat averi fabuloase, ceea ce a L rizat gustul pentru lux și pentru cîștig.

pe aici, a rezultat o transformare radicală a societății și a vurilor. Clasele înstărite au fost marile beneficiare ale jiior. Nobilimea senatorială, din ce în ce mai închisă și atentă la prerogativele sale, a acaparat majoritatea magistrilor, comanda armatelor, guvernările din provincie, toate de enorme profituri. Pe de altă parte, și-a constituit imense *(latifundia)* închiriind pe nimic teritorii din domeniul public, răscumpărîndu-le pe cele ale micilor proprietari ruinați punînd să fie muncite de turme întregi de sclavi aduși din teritoriile cucerite. Cota parte prelevată de pe producția cerealieră din provincii a făcut să cadă cursul grîului, iar într-o perioadă în care uleiul și vinurile din Galia se vindeau bine și erau ușor exportate, un domeniu bine condus putea fi sursa unor enorme venituri. în același timp, s-a dezvoltat o clasă de oameni de stat pentru supravegherea lucrărilor publice și strîngerea impozitelor din provincii.

în schimb, clasa proprietarilor mici și mijlocii, care constituise osatura societății romane și care, în fața armatelor de mercenari ale generalilor cartaginezi și ale monarhilor eleniști, forța legiunilor, a dispărut aproape peste tot. Mulți dintre reprezentații săi au murit în război. Cei care s-au întors și-au domeniul în paragină și au trebuit să se îndatoreze pentru a duce la starea de dinainte. Foarte repede, aceștia s-au pomai ruinați de afluxul de grîu din provincii și de concurența marilor proprietari. Aceștia dispuneau, prin munca sclavilor, de mîna de lucru ieftină și posedau îndeajuns capital pentru a-și transforma domeniile în teritorii pentru creșterea animalelor Pentru cultivarea vietei-de-vie, a măslinilor sau a arborilor

firimituri de putere, el pregăteşte un complot j blicii. în 63, îşi prezintă candida-tura la consulat R^ Crassus şi de Cezar, împotriva ce Ioni mai mare avocat i Marcus Tullius Cicero, şi el „om ruou". dar apărător i al constituţiei tradiţionale. Cicero este ales şi denunţă Senatului conjuraţia lui Catilina. Acessta complicii lui sînt denunţat, ş, executaţi hătut în Etruria cu ultimii săi... re atunci, în 62, o culme a Republicii.

în anul următor totuşi, Pomp cu prestigiul une, noi victori, în Orient. Are tnumfrară precedent. Bineracătcr al patriei Tbine de 380.000000 de sesterţi tene, publice. Popularitatea sa începe să se teamă de el. Totuşi, ştie să profite de victorie. El acceptă de»ob- nUzarea armatei sale ..... oa-i iiiirunte singur pe optimaţi, intră în intrigile şefilor partidului poplar, care se vor servi de el. Cu toate că era ostil lui Crassus, ale cărui ambiţii îi contrariază propriile sale proiecte, nu ezită să facă corp comun cu acesta împotriva Senatului, artizanul acestei apropieri nefiind altul decît Cezar

întors din Spania, acesta din urmă îndeamnă pe cei doi să încheie cu el un pact secret, al cărui sco»p este cucerirea puterii va fi primul triumvirat. în virtutea acestui acord, Cezar, ales consul în 59, ia o serie de măsuri care îl vor face să apară ca omul partidului popular, în opoziţie cu Senatul conservator. El face să se voteze o lege agrară în favoaiea veteranilor lui Pompei şi a săracilor Romei. De asemenea, în timp ce Crassus iş sale, el îşi atribune proconsulatul GaLiil parte din datoriile războiului împotriva galilor.

Bărbatul pecare cărţile de istorie îl h de lulius Cezar - Caius' ,uliu familii patriciene «rens /„//„ , P ne, gens *Mia,* care pretindea a fi scoborîtoare din fiul lui Eneea, deci din zeiţa Venus. Nepot al lui Marius, ează partidului popular. Tinereţea nu lasă să se între- mic d'n intenţiile sale. Familiarizat cu civilizaţia greacă, ca un mare senior, cheltuie fără să clipească, oferă rnagnifice şi se înglodează în datorii. La 26 de ani, se azâ în cariera politică. Are farmec, atrage simpatii. Elocsa este limpede şi convingătoare. Se bucură de o reputaţie ferm, datorită faptului că Ia 19 ani a fost unul din rarii ni care i-au rezistat lui Sylla; nu-i lipseşte nici îndrăzneala, vitejia, obligînd la asediul oraşului Mytilene cea mai înaltă ompensă la care putea spera un combatant. Dar este ros de o ambiţie nepotolită şi, convins că regimul cetăţii nu poate coni unei lumi romane mereu în extensie, crede că ceasul monarhiei a sosit şi înţelege bine că ea se realizează în profitul său. Urcînd, unul cîte unul, gradele în ierarhia onorurilor, el partidă la intrigile popularilor, iscusiţi în a lăsa Republica să se degradeze şi ambiţiile adversarilor să se dezvăluie. Dorinţa sa Je a vedea constituindu-se o societate mai echitabilă îşi dă mîna cu interesul său de a stabili un regim puternic al cărui singur stăpîn să fie şi care ar avea vocaţia de a extinde puterea civilizatoare a Romei în lumea întreagă.

Devenit Mare Pontif, în ciuda opoziţiei din Senat, apoi consul în 59, datorită ajutorului oferit de către Crassus şi Pompei, Cezar dă lovitura odată cu punerea pe picioare a triumviratului, de pe urma căruia profită bogăţia primului şi gloria celui de-al doilea, dar care face să avanseze şi propriile-i afaceri, învingător asupra galilor după nouă ani petrecuţi de partea cealaltă a Alpilor, dispune, pentru a-şi duce la bun sfîrşit proiecte, de o armată întărită, care îi este devotată pînă la fanatism.

In timpul absenţei lui Cezar, situaţia s-a degradat puternic Roma. Crassus a fost învins şi ucis în Siria de părţi (53). aşul este lăsat pe mîna bandelor înarmate în solda unuia sau altuia. Asasinatele şi procesele răsunătoare se înmulţesc, precum cel al lui Milo, acuzat de a fi ucis un alt agitator, Clodius, părat de Cicero. Senatul înnebunit şi neputincios în a stăpîni

valul de violențe, încredințează în 51 totalitatea puteril$_{0r}$ Pompei care, sprijinindu-se pe aristocrația financiară a cav$_a$i' rilor, îi apare mai puțin periculos decît Cezar, șef al partid^" popular. Numit consul unic, Pompei nu se gîndește decît i" îndepărtarea lui Cezar de la conducerea treburilor publice j ianuarie 50, el obține de la Senat un decret, prin care acesta di urmă este obligat să dea drumul trupelor sale instalate în Cisalpină și să se întoarcă la Roma ca simplu cetățean. Dvjpj lungi tratative, Cezar refuză și se hotărăște să joace totul p$_{e o}$ singură carte. Pe 17 decembrie 50, el trece cu armata sa Rubj conul, un mic fluviu de coastă care separă Galia Cisalpină de Italia peninsulară și se îndreaptă spre Roma, deschizînd ostilitățile cu Pompei. Războiul civil începe: va dura aproape cinci ani

După ce a ocupat Roma, evacuată de Pompei și de senatorii favorabili lui, Cezar își urmărește adversarul în Grecia și îi nimicește armata la Farsalus, în Thessalia (48). Pompei caută atunci refugiu în Egipt, dar este asasinat de oamenii regelui lagid. Cezar, care a debarcat la rîndul său în Egipt, îi pedepsește pe ucigași, îl detronează pe rege și îl înlocuiește cu sora sa, frumoasa Cleopatra, după care se hotărăște să înfrîngă rezistența partizanilor lui Pompei, încă numeroși și îndrăzneți în Asia Mică, Tunisia și Spania. Victorios peste tot, se întoarce la Roma în 45, pentru a-și celebra triumful.

Cezar va încerca atunci, în etape, să creeze acea monarhie de esență divină, al cărei model i-a fost furnizat de Orient și care pare singura în măsură să asigure grandoarea Romei. Deja șef al religiei romane, Mare Pontif din anul 63, este numit dictator pe viață în anul 44, ceea ce-i permite să modifice constituția. Deținător al puterii tribunciare, *tribunicia potestas,* Șj al *imperium-u\v* care face din el șeful suprem al armatei și al provinciilor, primește titlul de *imperator* și dreptul de a purta^{l}" permanență pelerina de purpură pe care o îmbracă cînd are l^{oc} triumful comandantului suprem. ^

Avînd imense puteri, Cezar întreprinde o serie întreag^{3} reforme. Restaurează finanțele, ameliorează funcționarea trialelor, angajează o politică de lucrări impresionante în capitală ^încearcă să reformeze moravurile prin legi care limitau luxul. *'$_{orn}$j$_c$ de a lupta împotriva mizeriei, se străduiește mai degrabă -dea de lucru săracilor decît să înmulțească măsurile-de asisntj. Pentru aceasta, reduce la jumătate numărul beneficiarilor j$_e$ distribuții gratuite de grîu și îi obligă pe proprietari să folosea cel puțin o treime din muncitorii liberi. în același timp, l$_e$ntru a grăbi unificarea lumii romane, reorganizează administrația provinciilor, atribuie dreptul de cetate provincialilor, Ltroduce în Senat gali și spanioli și favorizează fondarea de colonii cu cetățeni în afara peninsulei.

La începutul anului 44, este clar că cel care cucerise Galia se pregătește să se proclame rege. De aceea șefii republicani se hotărăsc să o termine cu el. Un complot se organizează în jurul Li M. Iunius Brutus, un fost partizan al lui Pompei, căruia dictatorul i-a iertat împotrivirea și pe care l-a acoperit cu tot felul de atenții. în ziua idelor lui Marte (15 martie 44 î.e.n.), la sosirea sa în Senat, Cezar este înconjurat și ucis cu lovituri lile pumnal.

Octavian, fondatorul Principatului

In spiritul celor care au urzit și executat asasinarea lui I Cezar, cu toții reprezentanți ai aristocrației senatoriale,-moartea [Statorului însemna în mod firesc restaurarea Republicii con^{ser}vatoare. Nici unul dintre ei nu are stabilit vreun program pe ^{d}re să-l propună imediat după moartea lui Cezar, și nu mică ^{eva} fost surpriza de a da peste un adversar pe măsură, consulul ^{arc}us Antonius. Acesta asmute asupra conjuraților plebea ro-J^{ana}\ rămasă fidelă lui Cezar, obținînd, pentru acesta onorurile ^{v}'ne. Apoi, după ce și-a însușit tezaurul public, ajunge în ^{lla} Cisalpină și pornește de acolo lupta împotriva Senatului. q $^{'n}$ acel moment, sosește din Grecia un tînăr slăbuț de 19 ani, ^{ctav}ian, nepot și fiu adoptiv al lui Cezar, care pare lipsit de

ambiții politice și care declară că a venit pentru a pri^ tenira defunctului. Senatul, unde Cicero are un cuvînt > spus, crede că a venit momentul de a opune redutabilului» nius pe acest palid moștenitor al lui Cezar. Octavian ace misiunea care îi este încredințată cu o aparentă umilință în momentul în care ajunge să ceară depline puteri, cee senatorii refuză. Se apropie de Antonius și de Lepidu șef al cavaleriei lui Cezar, pentru a constitui cel de-al lea triumvirat.

De data aceasta, nu este vorba de un pact secret, ca cel car îi legase pe Cezar, Crassus și Pompei, ci de o dictatură militară cu trei capete, în mod clar îndreptată împotriva republicanilor Ca și în timpul lui Sylla, teribile proscripții se abat asup adversarilor triumvirilor. Cicero, adversar încrîncenat al lui Antonius, este asasinat la ordinul acestuia din urmă. Armata, adunată cu mare greutate de republicani și comandată de Brutus, este zdrobită la Filippi, în Macedonia (42 î.e.n.). Odată adversarii îndepărtați, triumvirii se înțeleg asupra împărțirii Imperiului, Lepidus primește Africa, Octavian, Italia și restul Occidentului, Antonius, Orientul. Excelentă căpetenie de război și deținînd provinciile cele mai bogate, acesta se gîndește că nu-i va veni deloc greu să triumfe asupra asociaților săi și, după ce îi va fi învins pe părți, să se îndrepte spre Roma pentru a se proclama rege. în acest timp, se căsătorește cu regina Egiptului. Cleopatra, și se instalează la Alexandria, unde duce un trai fastuos, lipsit de griji, de monarh elenistic.

în tot acest timp, tînărul Octavian începe, cu răbdare, sa restabilească ordinea în partea de Imperiu ce-i revenise. îș stabilește puterea în capitală, reintră în posesia Italiei și a pr vinciilor occidentale, își apropie veteranii romani, cărora distribuie pămînturi. îl constrînge pe Lepidus să părăsească Africa și să se mulțumească cu titlul de Mare Pontif. Solid instalat în Occident, se erijează, în fața rivalului său din Aj xandria, devenit un potentat oriental, în campion al civiliza și al tradițiilor romane. în conflictul care izbucnește în

.i decisivă are loc pe mare, la Actium, fiind cîștigată de l^op3< locotenent al lui Octavian. Lumea romană scapă astfel fluența Orientului - în torsătură capitală în istoria Europei ^„tonius și Cleopatra re fugiindu-se în Egipt, unde Octavian ' Răreste. Pentru a scăpa, de dușmanul său, fostul locotenent inii Cezar se sinucide, urmat, puțin mai tîrziu, de Cleopatra. !,jptul anexat devine, la rîndul său, o provincie romană.

în 29 î.e.n., Octavian se întoarce la Roma. Singur stăpîn al •micii, va organiza după placul său monarhia la care visase [ezar. Dar, avînd în minte exemplul cuceritorului Galiei, va Lriona extrem de prudent, lăsînd să supraviețuiască aparențele Lui regim republican, nedorind să fie decît *Princeps,* adică Lima persoană din stat. De fapt, instaurarea „principatului" în {j7î.e.n. face din el im monarh absolut și marchează sfîrșitul ipublicii romane.

multe ori la despărțirea soților. Soțiile au început să se e cipeze și să-și gireze după voie propriile lor averi. Autori^ tatălui, teoretic încă foarte puternică, nu a încetat să scacjj^ practic, începînd cu secolul al II-lea î.e.n., s-a generalizat p roc §' dura de emancipare, procedură prin care se permitea be n ficiarelor să se bucure personal de avere și să și-o admonist re2 după plac. în sfîrșit, cuplurile au fost obligate să-și liitiiteze numărul de copii, făcînd astfel ca natalitatea să scadă.

La slăbirea instituțiilor familiale veneau să se adauge și alte forme de respingere a modelelor ancestrale. Virtuțile civice care dăduseră atîta vreme forță Romei - dragostea de patrie civismul, devotamentul dezinteresat față de treburile publice gestionarea scrupuloasă a banului de către magistrați etc. - au început, puțin cîte puțin, să dispară. Odată cu afluxul de bogății și cu patima pentru lux, pofta de cîștig și corupția devin o regulă. Chiar și cei ce nu aveau averi, voluntarii angajați în armată și gata, pentru a-și rotunji solda, să urmeze orice general ambițios, și așteptînd, pur și simplu, *sportula* (bani și provizii), beneficiau de un sistem care se baza pe atotputernicia banului.

Transformările din viața religioasă

în primele secole ale Republicii, ceea ce, în mod obișnuit, se urnește „religia" romană - adică ansamblul de rituri și credințe care împodobeau viața cetății, dar și cea a viața diferitelor comunități în care individul se afla integrat -, s-a constituit din contopirea elementelor proprii popoarelor italice cu împr u' muturi preluate timpuriu de la etrusci și de la cetățile greceș" din sudul peninsulei. Altfel spus, se pare că nu a evoluat de l a un animism primitiv și vag pentru a ajunge, sub influența ele nismului, la un politeism de zeități personale, ci, dimpotrivă- încă din vremurile arhaice exista o gîndire teologică, care org a niza riturile și asimila cel puțin pe unii zei cu persoane.

j n orice caz, ceea ce caracterizează fenomenul religios a n este, în primul rînd, infinita extensie a numărului de nitați- Nu există nici un eveniment al vieții umane, nici uri '\rnen natural, care să nu se afle sub patronajul uneia dintre l e Varro a numărat mai mult de 30.000 de zei. Flora prezida pțceea ce înflorește, Fons, apele ce ies la suprafață, Tellus, fecunditatea recoltelor (împreună cu Ceres), Janus este zeul ^jj dar mai existau, de asemenea, un zeu al pragului și un zexi ,|bâlămălilor! Fiecare dintre acești zei „majori" și „minori" se considera a fi dotați cu voință și putere - romanii numesc acest j ucr u *numen*[19] -, pe care era important a le concilia și aceasta tra rațiunea pentru care romanii judecau ca necesar să urmez;e scrupulos anumite reguli, să pronunțe anumite formule rituale, avînd grijă să nu comită nici o eroare ori vreo omisiune. Exista, astfel, formule pentru a îndepărta boala, pentru a abate fulgerul sau furtuna, pentru a obține victoria etc. Trebuie ca, pe de altă parte, înainte de a se întreprinde ceva, să se consulte zeii. Acest lucru revenea specialiștilor în divinație: *haruspicii,* care examinau măruntaielor animalelor sacrificate, și *augurii* care observau semnele - zborul păsărilor, de pofta de mîncare a puilor de găină sacri etc. Deci, dacă ar fi să cochidem, este vorba de o religie foarte apropiată de natură. Zeitățile nu sînt supranaturale, ele aparțin lumii, precum ființele vii, plantele și obiectele neînsuflețite.

Această religie fără dogmă a fost la început o religie a aminului, a casei, și a rămas așa, în timp ce se dezvolta, paralel cu evoluția cetății, și o religie civică. în casă, sînt onorați o "ultime de zei și de genii: larii, penații, cei ce protejau casa, J hr și zei ai mobilierului și ai proviziilor, apoi manii, care l,lc arnau spiritul strămoșilor și cărora li s-a dat acest nume (cei «[D]Uni")[5] de vreme ce se credea că sînt în stare, dacă nu erau soliți prin rugăciuni și ofrande, să vină să-i chinuie cu presta lor pe cei vii. Este onorată și Vesta, zeița focului din vatră, |are ia mama din casă îi dedică zilnic un cult, geniul protector al [1] *Pater fam ilias,* și multe alte zeități care protejau locurile și

locuitorii lor, introduse în acest Panteon al familiei de un
a cărui imaginație pare a fi fost, cel puțin în acest dom
lipsită de limite.

Alături de cultul familial și al celui pus în slujba u
colectivității mai largi *(gens-ul,* curia, colegiul), s-a constitui'
odată cu perioada monarhică, un cult civic, care a urmat
evoluție constantă sub impulsul preoților și al autorităților p
blice. Astfel, sub influența greacă, întîlnim în acest caz zeități
cel mai bine conturate, cei 12 zei și zeițe din Panteonul g
Jupiter, tată al zeilor, stăpînul luminii și al fulgerului, Junona
protectoarea matroanelor romane, Minerva, zeița meșteșuga'
rilor - aceștia trei figurau în marele templu al Capitoliului și
formau „triada capitolină" -; Ceres, zeița recoltelor (Demetra
la greci); fiica sa Libera (Persefona), Liberus Pater (Dionysos),
toți trei adorați pe Aventini; Marte (Ares), zeu al războiului,
Diana (Artemis), Vulcan (Hefaistos), zeu al focului, Neptun
(Poseidon), Vesta (Hestia), păstrătoarea focului sacru în cetate,
Mercur (Hades) și Venus (Afrodita).

In perioada monarhică, regele este acela care, ca preot
suprem, conduce cultul civic. După dispariția instituției regale,
se creează o nouă demnitate, cea de „rege al sacrificiilor" al
cărui rol este de a-și asuma unele din funcțiile religioase ale
suveranilor detronați. Paralel s-au constituit colegii sacerdotale
care-și împart marile manifestări religioase. Flaminii sînt preo-
ții legați de cultul unei zeități deosebite. Primii trei îi servesc pe
Jupiter - *flamen dialis* -, Marte și Quirinus (protector al cetă-
țenilor) și sînt depozitarii puterii divine. Ei trebuie să fie
orice moment „puri" din punct de vedere religios și, astfel, sînt
obligați la unele constrîngeri foarte stricte *[flamen dialis* nu
poate mînca nimic fermentat; îi este interzis să urce pe cal, &
doarmă departe de casă mai mult de trei zile etc). Pontifii sînt
administratorii aleși și păstrătorii religiei, lucru care face din e'
atît magistrați, cît și preoți. La sfîrșitul Republicii, aceștia f
mează un colegiu constituit din 15 membri, prezidat de *ponW;*
maximus, stăpîn peste toate cultele. Aceștia veghează ca tradir

I *A* să fie respectată și păstrează mărturiile scrise ale tuturor
| nimentelor importante din cetate.
r Mai există și un colegiu al vestalelor, cuprinzînd șase
I care păzeau focul sacru, un colegiu al augurilor și, la
îrșitul Republicii, un colegiu format din 10 membri, decern-
ai însărcinați cu cercetarea Cărților Sibiline (atribuite preo-
L'or din Cumae). Ca și celelalte culte, cel al cetății presupune
(Tăciuni, ofrande, sacrificii. Sînt organizate banchete și proce-
• i, întrerupte de dansuri și cînturi religioase, cît și de jocuri
'„blice care, ca și în Grecia, sînt destinate zeilor, îmbunării lor:
^rile Jocuri sau Jocurile romane, sărbătorite în fiecare an la
• imătatea lunii septembrie în onoarea lui Jupiter.

Remarcabila disponibilitate a Panteonului roman, posibi-
litatea lui de a primi în rîndurile sale un număr tot mai mare de
zeități de tot felul, nu puteau decît să-1 predispună la multe
influențe din afară. Cea a etruscilor și a grecilor a început să se
manifeste, după cum s-a văzut, încă din vremurile arhaice. Dar,
odată cu expedițiile militare, cucerirea lumii orientale și cu
mulțimea de sclavi veniți din cele patru zări, au pătruns în toate
toturile societății umane credințe și practici religioase care au
Imt un succes cu atît mai viu - așa cum s-a întîmplat în Grecia
începînd cu secolul al IV-lea î.e.n. și, apoi, în perioada ele-
nistică - cu cît ele răspundeau unor nevoi și neliniști pe care nu
|'putea acoperi caracterul formal al religiei romane.

Reprezentanții elitei sociale și politice continuau să res-
Jfcte, cu siguranță, practicile religiei oficiale, din civism și din
upule de ordin moral, dar mulți dintre ei se lansează în spe-
rații filosofic-religioase, puternic inspirate de elenism: stoi-
fl, epicureism, platonism etc. începînd cu secolul al IlI-lea,
ai ales în secolul al II-lea î.e.n., respectul față de divinitate
^e. întîlnim tot mai mulți sceptici și tot mai puțini candidați
diverse demnități preoțești. Riturile cultului public sînt ade-
cuate în derîdere. Auspiciile sînt abandonate, augurii ajung
V îndoiască de ce știu („doi auguri nu se pot privi fără să
^' spunea cîndva Cicero).

teritoriul în două părţi, Orientul şi Occidentul, inenti ~ principiul unităţii entităţii rmunane.

M Făcînd obiectul pervecuţiiFor sub Diocletian, creştini* ne, odată cu împăratul Constantin, o religie de stafia'** acesta o apără, făcînd din eri liantul spiritual al Imperiu?* tru a-i învinge mai uş-or pe tSarbari, Constantin creează cui anticului Byzantiom, o n*> uă capitulă, cure detronează jt~ Constantinopolul.

• După moartea lui Constantin (337 e.n.), Imperiul se zează. Asediat de bărbieri, el mracearcă, pentru a asigura încasării să osifice societatea, enterzJcînd orice mobilitate profesionali geografică sau socială. Dar Mabrbarii înaintează şi în 47$ cuceresc Roma, punind capcif Imperiului roman de Apus.

Republica întinse se „romanitatea" în jurul bazinului mediteranean şi în Galia. Imperiul îi va da forma sa definitivă, aşa cum o va cunoaşte şi va încerca să se inspire lumea medievală europeană. „Imperiul timpiiriu", perioada fastă a „păcii romane", ocupă primele două secole ale erei noastre, apoi, după „criza secolului al III-lea" şi restauraţia instaurată de Aurelian şi Diocleţian, „Imperiali tîrziu" al cărui centru de greutate se deplasează spre Orient, în timp ce provinciile occidentale şi Italia însăşi se găsesc încetul cu încetul încercuite de barbari.

Augustus, fondatorul Imperiului

învingătorul lui A^ntoni iis era un om inteligent şi abil care avea să se străduiască să împace diferitele grupări rivale şi sa-şi ascundă autoritarismul sub o aparentă simplitate, dublata de dezinteres. „...Nu permisese să fie numit stăpîn - spune despre el Suetonius - (...) şi mici să întrebuinţeze la adresa lui ace cuvînt fie în serios, fie în glumă" *(Vieţile celor doisp> Cezari, Augustus,* LIII>.[82] Convins, ca şi Cezar, de necesita[3] de a stabili o monarhie^ de ti_p oriental pentru a asigura g

ci administrarea vastului imperiu cucerit de legiunile el ştie, totuşi, să tragă învăţăminte de pe urma eşecului ^\ său adoptiv. De aici, după cum s-a văzut, instituirea

lui, Cafe, chl3r ^ mi„ rCpUbh

îi conferă toate puterile

puternic sprijinit de armată, Octavian montează în 27 î.e.n. **jcornedie** abilă, prin care dorea să se facă recunoscut de Senat, **neclară,** într-adevăr, că renunţă la puterile sale excepţionale „tru a-şi relua - precum Cincinnatus în vremurile eroice ale **Soaielor** cu ecvii - locul său de simplu cetăţean. De fapt, el doreşte acest lucru şi se lasă uşor convins să rămînă în juntea statului, de către senatorii pe care falsa sa modestie nu j-aînşelat şi care, pentru a-l răsplăti pentru dezinteresul său, îi acordă **în** unanimitate titlul divin de *Augustus,* rezervat pînă **atunci** doar zeilor. Persoana sa are, deci, din acel moment, un caracter sacru şi prin titlul de Augustus - care îi conferă celui care-l poartă *auctoritas,* adică o putere şi o autoritate suverane, fondate pe asigurarea protecţiei divine - el este universal desemnat.

Oficial, Augustus nu este decît *Princeps,* adică primul în Senat **şi** în stat. în realitate, „împăratul" dispune de toate puterile. Puterea militară, graţie titlului de *Imperator* şi *imperiwn*-ului proconsular, care îi conferă comanda supremă a armatei **şi** guvernarea provinciilor ocupate militar. Puterea civilă, prin exercitarea puterii tribuniciare şi, cînd doreşte, a fostelor magistraturi (consulatul, cenzura). în sfîrşit, puterea religioasă, datorită funcţiilor sale de Mare Pontif şi titlurilor divine de *hesar* **şi** *Augustus.* în curînd, împăratul va autoriza popoarele taperiului, în Orient mai întîi, apoi din Occident, să practice eultul Romei şi al lui Augustus. în anul 2 î.e.n., Senatul îi tfecernează titlul de „Părinte al patriei". După el, toţi succesorii !0r lua aceleaşi titluri şi vor putea, din această cauză, să-şi ^ercite aceeaşi putere absolută.

Fostele magistraturi şi comiţii (adunări populare) se men-> dar rolul lor este acela de a aproba deciziile împăratului.

Același lucru se întîmplă cu Senatul, față de care împ- dovedește un profund respect, dar pe care îl privează de atributiile sale majore - conducerea războiului și dinlomvîc: atribuindu-i sarcini mai mult decît modeste, cum ar fi, de exemplu, gestionarea fostului tezaur *(aerarium)* și administrarea anumitor provincii.

Rolul esențial aparține noilor organe de conducere: Consiliul împăratului, al cărui rol nu va înceta să crească, în special în materie de creare, reformă și clasificare a legilor (acesta va deveni adevăratul „Consiliu de Stat" al Imperiului), visteria imperială *(fiscus),* ale cărei resurse le depășesc curînd pe cele ale *aerarium-xAxxx* și pe care Augustus o încredințează liberților secretari însărcinați cu corespondența oficială, înalți funcționari aleși din ordinul ecvestru și care tind treptat se se substituie foștilor magistrați. Cei mai importanți sînt procuratorii, însărcinați cu problemele financiare și prefecții, în special prefectul pretoriului, șef al garnizoanei Romei, prefectul Orașului, responsabil cu ordinea din capitală, prefecții vigiliilor (poliția de noapte, lupta împotriva incendiilor) și prefectul annonei, care se ocupa cu aprovizionarea Romei. Provinciile recent cucerite depind direct de împărat, care îi desemnează, pentru a le guverna, pe legați, recrutați din rîndul senatorilor sau al prefecților aparținînd ordinului ecvestru.

Pentru a administra și a pacifica imensul teritoiu pe care este stăpîn, Augustus are, deci, o mare nevoie de funcționari și de generali, pe care îi va recruta din rîndul claselor conducătoare reînnoite și reorganizate. într-adevăr, începînd cu secolul I î.e.n., elitele sociale ale Republicii au suferit profunde transformări. Fosta clasă politică, care se identifica cu aristocrația tradițională, s-a văzut, puțin cîte puțin, înlocuită cu notabilități provenite din colonii și din municipiile Italiei. Intre timp, o nouă elită, bogată și competentă, își făcea intrarea în scenă: cea a cavalerilor, a cărei importanță nu va înceta sa crească sub Pompei și Cezar, apoi în timpul luptei ce l-a opus pe Octavian lui Antonius.

Între senatori și cavaleri, diferențele țin mai puțin de avere de standard de viață, cît mai ales de maniera în care unii sau alții se bucură de onoruri. Cei dinth sînt foarte legați de prestigiul pe care li-l conferă locurile ocupate în *cursus honorum.* Cavaleri, în schimb, îi preocupă în special puterea propriu-zisă. La sfîrșitul Republicii, mulți dintre ei s-au dovedit a fi buni competenții de război și talentați finanțiști. Abilitatea lui Augustus a constat în folosirea competenței și gustului lor pentru gestionarea afacerilor publice, pentru a face din ei administratori eficienți.

Competiția dintre aceste două fracțiuni ale clasei conducătoare a fost însoțită, în sînul fiecăreia dintre ele, de o puternică mobilitate socială. La senatori, transformările socio-economice pe de o parte, masacrele din războaie și proscripțiile pe de altă parte, au produs o reînnoire parțială a nobilimii. Chiar dacă proporția provincialilor dintr-un Senat de 900 de membri a rămas mică, oamenii noi - gali, spanioli și, mai ales, italieni - și-au făcut apariția și s-au dovedit repede a fi cei mai activi și cei mai talentați. De la mijlocul secolului I î.e.n., componența vechii clase conducătoare romane se vede astfel modificată în profitul familiilor italiene. La cavaleri, reînnoirea a avut loc prin instituția militară, soldați și centurioni îmbogățiți din prăzile de război și deveniți locotenenți ai vreunui general norocos - succedînd la ordinul ecvestru.

Grijuliu să restaureze ordinea socială și să constituie în jurul regimului un consens al elitelor - este vorba de acea *concordia ordinum* pe care Cicero o dorise din tot sufletul în timpul Oboiului civil -, Augustus va urmări să stabilească regulile de Partenență la cele două ordine, senatorial și ecvestru. Senatorii, pe căror număr este fixat la 600, se recrutează întotdeauna dintre foștii magistrați; doar cei a căror avere se ridică la cel puțin 1.000.000 de sesterți pot face carieră și forma ordinul senatorial. Din rîndurile sale sînt aleși legații și membrii Consiliului, cavalerii constituie, la rîndul lor, ordinul ecvestru, accesibil celor ce dispuneau de o avere de 400.000 de sesterți și care

aveau titlul de cavaler. Lor le sînt încredinţate noile sarcini (procuratori, prefecţi etc), cele două cariere fiind, prin urmare, strict ierarhizate şi reglementate.

Mereu preocupat de un conservatorism social, împărat^ un anumit număr de hotărîri ce vizau să favorizeze notabilii !a italiene, şi in provincii, colonii şi reprezentanţii marilor municipale. El restrînge posibilităţile ieşirii din sclavie, încercînd să micşoreze distribuirile de grîu şi ulei plebei romane şi se arată deosebit de zgîrcit cu extinderea dreptului de cetate. Pe altă parte, lupta împotriva libertinajului moravurilor şi a declinului familiei, dînd o serie întreagă de legi morale în ceea ce priveşte căsătoria, adulterul, obligaţia de a avea copii etc.

Reorganizează, de asemenea, armata romană. Recrutată prin voluntariat, aceasta devine permanentă şi-şi vede efectivele stabilite la 25 de legiuni. După ce a servit timp de 20 de ani în legiuni (formate din cetăţeni) sau 25 de ani în ale şi cohorte (deschise necetăţenilor), soldatul se poate căsători şi, pentru a se stabili undeva, primeşte bani sau pămînturi. Cu excepţia gărzii pretoriene (9.000-10.000 de oameni), cantonată în Roma, cei 300.000 de legionari sînt repartizaţi de-a lungul imensei frontiere. Cadrele de rang înalt sînt recrutate din rîndul celor două ordine superioare, pentru care serviciul militar devine o obligaţie inevitabilă. Mulţi dintre ei, fără experienţă şi fără motivaţii, sînt departe de a egala valoarea militară a subalternilor lor, proveniţi şi ei din rîndurile neprivilegiaţilor şi care nu pot pretinde să depăşească gradul de centurion. Roma va plăti uneori foarte scump dorinţa lui Augustus de a se sprijini pe o castă militară puţin deschisă (sînt rare cazurile de centurioni care au putut, la sfîrşit de carieră, să acceadă la ordinul ecvestru). Această organizare a rămas aproape neschimbata w timpul primelor două secole ale Imperiului. Destul de repede-părăsind legiunile, italienii vor prefera în mod predilect cohortele pretoriene, lăsînd legiunile pe seama provincialilor din ce în ce mai frecvent recrutaţi în provincia unde aceştia >$ au garnizoana.

periul roman în epoca lui Augustus

Augustus nu era un om al războiului şi era conştient de I ujtatea de a domina durabil imensul Imperiu ce i-l lăsase tenue Republica cu o armată, desigvn, disciplinată şi de fl? are, dar ale cărei efective se arătau a fi total insuficiente. f°aceea, s-a străduit să-şi limiteze ambiţiile de politică externă 'consolidarea a ceea ce cucerise deja şl \a stabilirea păcii teritoriile rebele, neîntreprinzînd cuceriri decît în această '"rspectivă absolut defensivă; respingînd triburile barbare care, J peste tot, presau la porţile lumii romane.

Augustus va încheia ocuparea Peninsulei Iberice, începută L vremea războaielor punice. Tot el a pus capăt agitaţiei ce Lmnea printre populaţiile din Alpi. S-a preocupat, mai ales, (să-şi consolideze frontiera septentrional^ a imperiului, supusă presiunilor triburilor germanice. Armatele romane au împins această frontieră pînă la linia Dunări^ creînd trei noi provincii: Noricum (actuala Austrie), Panonia r\nc împia ungară) siMoesia (în nordul actualei Bulgarii). \jav Între aceste limite „naturale", constituite din frontiera Rinului şi cea a Dunării, triburile germanice străpungeau teritorial roman. Pentru a opri [incursiunile triburilor germanice în Galia şi a proteja, astfel, Jlmperiul, împăratul a hotărît să ocupe Germania şi să facă astfel leasă coincidă limitele teritoriului contr0jat de Roma cu ceea ce Urma, după cunoştinţele geografice al^ epocii, limita de nord a 'lumii locuite. Pentru aceasta, i-a trimis pe Drusus şi Tiberius, jcopiii săi vitregi, la faţa locului. Primul a iansat manu i 12 î.e.n. fputernică ofensivă maritimă şi ter^ stră care ,-a permis să pungă pînă la Elba. Cel de-al doilea a continuat cuceririle pînă («Unul 6 e.n., însă, trei ani mai tîrziia, germanii revoltaţi, sub Inducerea lui Arminius, zdrobesc ţ>e legatul Varus, care a Iferit cu cele 3 legiuni ale sale în pădu ţea Teutburg, între Weser P Ems. Augustus a renunţat la cucerri vea Germaniei şi a fixat I^<>ntiera Imperiului pe Rin.

dintre provinciali şi a consolidat puterea imperială. A conf cu generozitate titlul de cetăţeni romani locuitorilor din vincii şi a accelerat romanizarea Spaniei. Sub domnia sa f° său, Titus, însărcinat cu reprimarea primei revolte a pop$_{oru}$j evreu, a cucerit şi distrus Ierusalimul în 70, antrenînd ^ dul multor evrei în oraşele Mediteranei orientale din regi$_{Utg}$ Rinului. O altă revoltă, pornită de la începuturile domniei de galii şi germanii din regiunea Rinului, a fost reprimată de asemenea, de o rudă a împăratului.

Cînd Vespasian a murit în 79, nu au fost probleme de succesiune, împăratul desemnîndu-l pe fiul său, Titus, la tron Ca să nu displacă Senatului, acesta şi-a repudiat metresa, prinţesă evreică, pe Berenice, şi a hotărît să guverneze cu înţelepciune, acoperind capitala cu tot felul de daruri. Dar domnia sa foarte scurtă (79-81) a fost umbrită de teribila erupţie a Vezuviului, care a acoperit oraşele Herculanum şi Pompei. Fratele său, Domiţian, care i-a succedat şi a domnit pînă în 96, a consolidat frontierele Imperiului, odată cu încheierea cuceririi Britaniei şi Cîmpurilor decumate[83] dintre Rin şi Dunăre. A reprimat revoltele din Germania şi a pus piciorul în Dacia (azi, România). Dar, neîncrezător şi de un autoritarism extrem, a reînnodat tradiţia politicii absolutiste şi teroriste practicată de unii dintre predecesorii săi, umilind Senatul, eliminîndu-şi opoziţia, cu o mare cruzime, purtînd în permanenţă veşmîntul triumfal şi cerînd să fie numit *domimis et dens.* în septembrie 96, el este ucis, în urma a unei conspiraţii pusă la cale de prefecţii pretoriului.

împăraţii păcii romane: Antoninii şi Severii

Timp de aproape un secol şi jumătate, Imperiul cunoaşte o perioadă de ordine şi de prosperitate. Este vorba de *pax romana*- opera a două dinastii: Antoninii şi Severii.

„Secolul Antoninilor" (96-192) marchează apogeul ImP^{e} riului roman. După Flavieni, ai căror reprezentanţi încarneaz^{3} $_{en}$siunea burgheziei italice, vine rîndul vechilor familii in late în Spania şi Galia să acceadă la putere. Stabilitatea insti uţ^{ţia}lă care caracterizează această epocă şi calitatea suve ilor derivă din faptul că împăratul **in** exerciţiu adopta pentru j succede candidatul care i se pare cel mai demn să-şi asume .„„ducerea statului.

Această practică începe cu adopţiunea lui Traian de către a|$_{er}$va[84]. Stăpîn pe putere după eliminarea lui Domiţian, acesta «pe prin a înăbuşi o răscoală a pretorienilor, apoi, pentru a Lta reînnoirea masacrelor din anii 68-69, desemnează pentru Lj succede pe guvernatorul Germaniei Superioare, respectat de iimată pentru calităţile sale militare.

Traian, care domneşte între 98 şi 117, aminteşte mult de iugustus prin simplitatea şi prin bunele raporturi pe care le Întreţine cu Senatul. Excelent general, reînnoadă firul politicii ic cuceriri şi anexiuni, punînd stăpînire pe Mesopotamia şi Dacia[85], regiune situată la nordul Dunării. Dar el se dovedeşte, «acelaşi timp, un excelent administrator. Reorganizează finanţele şi justiţia, introduce, la rîndul său, în Senat numeroşi provinciali şi întreprinde lucrări de anvergură. Sub domnia sa, îgiunea mlăştinoasă situată în sudul Romei este secată şi asaată, portul Ostia - mărit, un nou forum este construit la Roma, aşi coloana care-i poartă numele şi care a fost ridicată pentru 'consemna victoria asupra dacilor. Traian a nutrit gîndul, ca JCezar, să reînnoade cuceririle orientale ale lui Alexandru, jiotuşi, atunci cînd moare **în** 117, în Asia Mică, după ce anexase **Wnia,** atinsese Golful Persic şi transformase regatul part ftr-un stat clientar Romei, el lasă opera sa neterminată. —/

Succesorul său, Hadrian, care s-a născut în Spania şi dom- Rte între 117 **şi** 138, era legatul Siriei şi de asemenea; de mult pip, colaboratorul lui Traian. Aclamat de armatele din Orient, **I** adoptă imediat **în** Orient o politică pe măsura mijloacelor imitare de care dispune, abandonînd cuceririle recente ale lui **Nan** şi stabilind frontiera Imperiului pe Eufrat. Domnia sa fte un şir lung de călătorii efectuate în diferitele zone ale

putin diferențiată, la acea dată, de cea a iudaismului. Paul, evreu fariseu și cetățean roman convertit la creștinism, după ce i-a persecutat pe credincioși, a jucat un rol deosebit în delimitarea celor două doctrine religioase. El a contribuit în egală măsură, prin acțiunea sa misionară dusă atît pe lîngă frații săi coreligionari cît și pe lîngă păgîni *(gentiles),* la difuzarea creștinismului în Asia Mică, în Macedonia și în Grecia.

Prezența creștină la Roma este atestată încă din 59 (cartierul Trasteverus) și în 64, discipolii lui Iisus sînt destul de numeroși și vizibili, pentru ca Nero, în căutarea unui țap ispășitor, să le atribuie responsabilitatea incendierii orașului și să pornească împotriva lor primele persecuții. în secolele al II-lea și al III-lea, progresele noii religii sînt tot mai rapide în tot Imperiul, mai ales printre cei săraci, care găsesc în el speranța unei lumi mai bune în viața de dincolo. De aceea, persecuțiile cărora le-au căzut pradă au fost tot mai sîngeroase. Romanii reproșează creștinilor că nu se implică în viața cetății, că evită jocurile și circul, că se dedau unor rituri misterioase și clandestine și chiar unor sacrificii umane. Guvernanții le mai reproșează că resping meseria armelor, că refuză să facă sacrificii zeilor statului și să participe la cultul imperial, deci că subminează înseși fundamentele societății romane. De aici, persecuțiile care lovesc, din cînd în cînd, dar sălbatic și în excese, comunitățile creștine, în special sub Domițian, Marcus Aurelius, Decius și Valerian.

Restaurator al unității și vigoarei Imperiului, adorat ca un zeu, Dioclețian nu-i vedea cu ochi buni pe creștini, și aceasta cu atît mai mult cu cît, în momentul venirii sale la tron, îi întîlnim pînă și în Senat, și în cele mai înalte funcții administrative, îndemnat de Galerius, va porni împotriva lor o persecuție sălbatică, interzicîndu-le cultul, excluzîndu-i din toate funcțiile oficiale și ucigînd mii dintre ei. Totuși, fără a reuși să-i faca să dispară.

în 305, dorind să facă dovada solidității sistemului pe care l-a creat, Dioclețian abdică, imitat îndeaproape de Maximianus Maximian, cît și ale lui Constantius Chlorus. Dioclețian, care nu avea să supraviețuiască plecării lui Dioclețian și amîndoi fiii ai lui Maximian, Maxențiu și Constantin, fiul lui Constantius Chlorus. Dioclețian, care nu dorea redere în ei, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-i îndepărta, obligîndu-i să nu părăsească curtea ori trimițîndu-i să lupte pe *limes.* După abdicarea sa, Constantin este reținut lui Galerius, care purta lupte pe Dunăre. Reușește să scape și să se alăture tatălui său Constantius Chlorus în Britania. Cînd acesta moare, în 306, armata de aici îl proclamă *Cezar* pe Constantin. în același an, Maxențiu cucerește Roma cu ajutorul pretorienilor și ia titlul de *Princeps.*

Cezar-ul Severus asediază orașul, dar este ucis în timpul luptelor. în 307, Galerius eșuează, la rîndul său, în încercarea de a cuceri Roma. Timp de cinci ani, domnește din nou anarhia militară. Se pot număra pînă la șapte *Anglişti* în același timp. în sfîrșit, în 312, după victoria lui Constantin asupra lui Maxențiu, la podul Milvius, Imperiul colegial este restabilit. Licinius, căsătorindu-se cu sora împăratului, devine *Augustus* și guvernează în colaborare cu acesta din urmă, care îl depășește, totuși, în rang, Senatul recunoscîndu-i titlul de *Maximus Augustus.* în 324, în urma unor disensiuni ce au avut loc între cei doi *Auguști,* Constantin pune mîna pe arme împotriva lui Licinius, îl înfrînge, îl detronează, face să fie strangulat și rămîne astfel singurul stăpîn al Imperiului, pînă la moartea lui în 337.

Domnia lui Constantin este marcată de două evenimente de o importanță covîrșitoare. Primul este trecerea împăratului la religia creștină imediat după bătălia de pe podul Milvius[94]. Consecință, în același timp, a unei evoluții personale a stăpînului Imperiului, trecut de la adorarea lui Jupiter și Hercule la o credință sincretică, al cărei centru era Apollo, zeul solar, dar și a unor motive politice: mai puțin, se pare, din dorința de a obține sprijinul Bisericii, cît din cea de a consolida Imperiul, lucrînd la unificarea sa spirituală. Desigur, această conversiune nu a făcut din el imediat un „împărat creștin", în sensul pe care îl va avea această denumire în Evul Mediu. De fapt, Constantin

amfiteatrul Flavienilor, contruit de Vespasian şi care putea adăposti mai multe zeci de mii de persoane.

Capitala Imperiului avea şi multe teatre, cel mai irnportarit fiind acela pe care Augustus l-a construit între Palatin şi şi pe care l-a dedicat memoriei tînărului său nepot, Marcellus. El putea adăposti aproximativ 14.000 de spectatori. în sfîrşit termele şi-au făcut apariţia la începutul imperiului, moştenitoare îndepărtate ale palestrei greceşti importate din Campania de către Agrippa, care a construit în 33 e.n. prima baie publică *(laconicum)*. Au urmat apoi termele propriu-zise: cele ale lui Nero de pe Cîmpul lui Marte, apoi cele ale lui Titus, Traian Caracalla - cele mai celebre şi mai grandioase -, în sfîrşit, cele ale lui Diocleţian. Instalaţiile balneare nu constituiau decît o parte din aceste vaste ansambluri care cuprindeau şi locuri de promenadă, terase, grădini şi biblioteci. Ele cereau, pe lîngă necesităţile de securitate şi aprovizionare cu apă potabilă a oraşului, un sistem de aducţie şi de evacuare a apei, care este perfecţionat constant. în perioada Imperiului timpuriu, şapte apeducte aduceau în fiecare zi la Roma aproape 1.000.000 mc de apă, în timp ce trei imense canale de scurgere asigurau evacuarea apelor uzate.

Totuşi, nu totul era confort pentru locuitorii Romei imperiale. Am remarcat că, încă din prioada republicană, costul ridicat al terenurilor îi obligau pe constructori să ridice pe înălţime clădiri colective care s-au dovedit a fi insalubre şi periculoase. Nu toate cartierele oraşului dispuneau de binefacerile apei curente. Pe străduţele strimte şi acoperite de mizerie, circulaţia era îngreunată şi vacarmul - insuportabil. Vai de bogătaşul roman care se aventura noaptea fără escortă, căci tîlharii erau numeroşi. De aceea, cei din clasele înstărite preferau să trăisaca în afara Romei, în luxoasele lor vile de pe muntele Albanus Şi din Campania. Roma continua totuşi să aibă în ochii lum" romane reputaţia de „regină a oraşelor".

jaţa religioasă

Nici Augustus, nici vreun alt împărat ce i-a urmat la tron jlau putut împiedica declinul vechii religii romane. Clasele ^ducătoare au continuat să sacrifice zeilor cetăţii şi să asiste jceremoniile oficiale, dar nu mai era vorba decît de o atitudine jjtmală, care disimula slab progresele necredinţei. Două fapte „jore caracterizează, în Imperiul timpuriu, evoluţia vieţii relijoase: pe de o parte, dezvoltarea cultului împăratului, asimilat jtmai mult unui „zeu în viaţă", pe de alta, favoarea, crescîndă, jtcare se bucurau, la Roma şi în provincii, religiile orientale, **JI** misterele şi promisiunile lor de mîntuire.

Religia imperială, organizată începînd cu domnia lui Aujustus, n-a încetat să evolueze în sensul unei divinizări din ce **Ice** mai marcate a persoanei prinţului, poate sub influenţa •giptului, unde împăraţii erau consideraţi ca moştenitori ai araonilor. Nero se prezintă ca un nou Apollo şi ca un nou Hercule. Traian, moderat totuşi, se aşază şi el sub patronajul wnidivinului fiu al lui Jupiter, ca şi Commodus despre' care am ăzut că ar fi afirmat pînă şi în amfiteatru virtuţile sale „hercu-**leene".** Evoluţia generală mergînd spre credinţele monoteiste, iologia imperială nu putea să lase să-i scape mult timp această iendinţă şi acest lucru cu atît mai mult cu cît coincidea cu grija ee-o aveau romanii de a da un conţinut religios principiului de mitate a lumii romane. Deja, cu Nero, se afirma o teologie solară a prinţului, Aurelian, restauratorul Imperiului după grava triză ce-l cuprinsese în secolul al III-lea e.n., mergînd mai feparte, asimilînd persoana sa zeului-soare, practică reluată de Constantin la începutul domniei sale, apoi de Iulian, ale cărui ^ncepţii religioase se împleteau cu ideile filosofilor nestoici, tentru care soarele era simbolul zeului-stăpîn al Cosmosului. Diocleţian s-a îndepărtat mai puţin de reprezentările clasice ale Panteonului greco-latin; a conceput totuşi, dintr-o perspectivă are punea în relaţie religiosul cu politicul, o ierarhie teologică